

Araştırma Makalesi/ Research Article

**Ecnebi Mekteplerin Gayrimüslim Osmanlı Çocuklarına
Yönelik Faaliyetleri Ve Osmanlı Devleti'nin Ecnebi
Mekteplere Karşı Mücadele Politikaları (1880-1920)**

Hakan Türkkan*

(ORCID: 0000-0001-2345-6789)

Makale Gönderim Tarihi

01.10.2025

Makale Kabul Tarihi

02.02.2026

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Türkkan, H., "Ecnebi Mekteplerin Gayrimüslim Osmanlı Çocuklarına Yönelik Faaliyetleri Ve Osmanlı Devleti'nin Ecnebi Mekteplere Karşı Mücadele Politikaları (1880-1920)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11/1 (Mart 2026): 783-823.

APA: Türkkan, H. (2026). Ecnebi Mekteplerin Gayrimüslim Osmanlı Çocuklarına Yönelik Faaliyetleri Ve Osmanlı Devleti'nin Ecnebi Mekteplere Karşı Mücadele Politikaları (1880-1920). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 783-823.

Öz

"*Ecnebi mektepler*", Osmanlı Devleti'nde yabancılar tarafından açılan ya da yabancıların himayesinde olan eğitim kurumlarını ifade etmektedir. İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslimlere kendi kiliselerinde eğitim izni verilmiş, bu iznin gayrimüslimler tarafından genişletilmesiyle müstakil okullar açılmıştır. Bu okulların yabancılar tarafından himaye ve kontrol altına alınması Osmanlı Devleti'nde "*Ecnebi mektep*" yani yabancı okul mefhumunu ortaya çıkarmıştır.

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, hakanturkkan@karabuk.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik nedenlerle resmî devlet mekteplerine gereken özeni gösterememesi eğitim kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Buna karşılık yabancılar, vatandaşı oldukları devletlerin sağladığı imkanlarla çok donanımlı modern eğitim kurumları açmışlardır. Buna bağlı olarak Osmanlı topraklarında 19. Yüzyıl boyunca ecnebi mektepler yaygınlaşmıştır. Bu durum gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ahalinin, çocuklarını okutmak için ecnebi mekteplere yönelmesi sonucunu doğurmuştur.

Ecnebi mektepler Osmanlı topraklarında yabancı devletlerin birtakım dini ve siyasi emellerine hizmet ettiklerinden bu okullara devam eden Müslüman ya da gayrimüslim Osmanlı çocukları Osmanlı devlet ve toplumuna karşı olumsuz düşüncelerle yetiştirilmiş hatta çocukların din ve mezhepleri değiştirilmeye çalışılmıştır. Gayrimüslim Osmanlı çocuklarının bu etkiye daha açık olmasından dolayı Osmanlı makamları gayrimüslim çocukların ecnebi mektepler yerine kendi cemaat mekteplerine gitmeleri yönünde teşvikte bulunmuş ve bu yönde önlemler almaya çalışmıştır.

Çalışmada Devletin ecnebi mekteplerle mücadele politikaları ve gayrimüslim Osmanlı çocuklarını ecnebi mekteplerden sakındırmak için yürütülen faaliyetler arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, ecnebi mektep, gayrimüslim, Sakındırma.

The Activities of Foreign Schools Towards Non-Muslim Ottoman Children and the Ottoman Policies to Struggle with the Foreign Schools (1880-1920)

Abstract

"Foreign schools" were schools that first emerged as schools of non-Muslim communities in the Ottoman lands and over time came under the protection of foreign states or were opened directly by foreign states. After the conquest of Istanbul, non-Muslims were given permission to provide education in their own churches. With the expansion of this permission by non-Muslims, independent schools emerged. The protection and control of these schools by foreigners gave rise to the concept of foreign schools in the Ottoman Empire.

The Ottoman Empire's inability to provide the necessary attention to public schools due to economic reasons led to a decline in the quality of education. In response, foreigners, using the resources provided by their respective countries, established well-equipped, modern educational institutions. Consequently, foreign schools proliferated throughout the Ottoman lands throughout the 19th century. This led to both Muslims and non-Muslims turning to foreign schools for their children's education.

Foreigners attempted to change the religions and sects of Ottoman children, whether Muslim or non-Muslim, who attended foreign schools, and the children were raised with negative thoughts about the Ottoman State and society. Because non-Muslim children were more vulnerable to this influence, Ottoman authorities tried to encourage and take measures to ensure that non-Muslim children attended their own community schools instead of foreign schools. In this study, the state's policies regarding foreign schools and the activities carried out to prevent non-Muslim children from attending foreign schools are revealed based on archive documents.

Keywords: Ottoman, foreign school, non-Muslim, avoidance.

Giriş

“*Ecnebi mektepler*”, günümüz ifadesiyle “*Yabancı Okullar*”, Osmanlı topraklarında önceleri gayrimüslim toplulukların okulları olarak ortaya çıkan ve zamanla yabancı devletlerin himayesine giren veya doğrudan doğruya yabancı devletler tarafından açılan okullardır.¹ Çalışma boyunca *Ecnebi mektepler* olarak ifade edilecek olan bu okullar 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 123-130. maddeleriyle düzenlenmiş ve “*Mekatip-i hususiye*” olarak sınıflandırılmıştır.² Buna göre “*Ecnebi mektepler*”, özel okullar sınıfında yer alan, Müslüman ya da gayrimüslim olmasına bakılmaksızın Osmanlı tebaası kimseler veya yabancılar tarafından açılabilen eğitim kurumlarıdır.³

Çalışmada konu edilen özel okullar, yabancı devletlerin himayesinde misyoner teşkilatları tarafından açılan ve faaliyet gösteren okullardır. Osmanlı ülkesinin stratejik noktalarında yoğunlaşan ve 19. yüzyıl boyunca yaygınlaşan bu okullar kuruldukları şehir ve bölgelerde ihtiyaç duyulup duyulmamasına bakılmaksızın faaliyette bulunmuşlar ve temsil

¹ Ahmet Rifat Güzey, “Osmanlı Devleti’nde Yabancılar ve Okullaşma Çabaları”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt 6, Sayı 16, Yıl 2017, s. 77.

² Habibe Polat, “1869 Maarif Nizamnamesi’ne Göre Osmanlı Devleti’nin Azınlık ve Yabancı Okulları Denetim Altına Alma Girişimleri”, *Asia Minor Studies*, Cilt 9, Sayı 2, Yıl 2021, s.777.

³ A.Rifat Güzey, “Osmanlı Devleti’nde Azınlık ve Yabancı Okullar ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Tanzimat Sonrası Eğitim”, *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, Sayı 44, Şubat 2020, s.131.

ettikleri devlet adına Osmanlı siyasetine müdahil olmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde yabancıların eğitim faaliyetleri, iç politika ile dış politikanın iç içe geçtiği bir alan haline gelmiştir.⁴

Devletin ekonomik nedenlerle resmî devlet mekteplerine gereken özeni gösterememesi Osmanlı mekteplerinin eğitim kalitesini olumsuz etkilemiştir. Buna karşılık yabancılar, vatandaşı buldukları devletlerin sağladığı maddi imkanlar sayesinde modern eğitim öğretim aletleriyle donatılmış çok sayıda eğitim kurumu açmışlardır. Bu nedenle gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ahalden, çocuklarını resmî Osmanlı mektepleri yerine ecnebi mekteplerde okutmayı tercih edenler olmuştur.

Osmanlı makamları ecnebi mekteplerin devlet ve toplum aleyhine tehlike oluşturduklarını fark ettiğinden ecnebi mekteplerle mücadele yoluna gidilmiştir. Fakat beklenen sonuca tam olarak ulaşılabildiği söylenemez. Çünkü yabancı devletlerin yürüttükleri politikalar ve Osmanlı makamlarına yönelen diplomatik baskılar ecnebi mekteplere Osmanlı topraklarında rahat hareket edebilme imkânı sağlamıştır. Ayrıca ecnebi mekteplerin sahip olduğu imkânlar gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ahalinin bu okullara olan ilgisini arttırmıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Müslüman çocuklar gibi gayrimüslim çocukları da yabancıların dini ve siyasi emellerinden korumak için ecnebi mekteplerden sakındırmaya çalışmıştır.

Yabancı devletler ve onlar adına Osmanlı topraklarında faaliyet göstermekte olan misyonerler ve muhtelif görevliler, Osmanlı tebaasının Müslüman veya gayrimüslim ayırt etmeksizin tamamına ulaşmaya ve onları etki altına almaya çalışmışlardır. Böylece çocukların dinlerini ve mezheplerini değiştirmeye ve zihinlerini manipüle ederek Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını ortadan kaldırmaya gayret etmişlerdir. Bu amaca yönelik olarak hem Müslüman hem de gayrimüslim ailelerin çocuklarıyla ilgili birtakım hedeflere ve planlara sahiptirler. Ancak Müslümanlarla gayrimüslimlerin din, zihniyet ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının temelinde birbirinden farklı olması, ecnebi mekteplerin bu

⁴ Ercan Uyanık, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2017 (Bahar), Sayı 14, s.2.

iki unsura yaklaşımlarının da farklı olmasına neden olmuştur. Örneğin Osmanlı devlet ve toplumunun tepkisinden çekinildiği için Müslüman çocuklara doğrudan doğruya bir Hristiyanlaştırma yapılamamıştır. Onlara doğrudan müdahale veya telkin yerine alıştırtma, ısındırma ve yabancı olanın üstünlüğü ve güzelliği kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Gayrimüslim çocukların ise Osmanlı devlet ve toplumundan soğutulması amaçlandığından aynı yöntemler onlara da uygulanmıştır.⁵ Ecnebi mekteplerin gayrimüslim tebaanın çocukları üzerindeki bir başka etkisi, çocukların dini inançlarının tümüyle yok olması şeklinde tezahür etmiştir. Bu konuda bir eser kaleme almış olan Yusuf bin İsmail en-Nebhânî**, ecnebi mekteplere devam etmekte olan Hristiyan Osmanlı çocuklarının bu okullarda kendilerine sunulan birtakım bilgi ve anlayışlar nedeniyle dinin kusurlarını ve çelişkilerini aramaya başladıklarını belirtir. Yusuf bin İsmail en-Nebhânî, böylece çocukların kalplerinde dine karşı güçlü itirazlar oluştuğunu ve bu itirazlara cevap bulamadıkları için dinden soğuduklarını hatta nefret eder hale geldiklerini ifade eder. Bu yüzden yazar, ecnebi mekteplerden mezun olan Osmanlı Hristiyan çocuklarının görünüşte Hristiyan gibi olsalar da aslında dinden tamamen uzak kimseler haline geldikleri görüşündedir.⁶

Bütün bu tehlikelere rağmen yabancıların ecnebi mektepler vasıtasıyla gayrimüslim Osmanlı çocuklarına yaklaşabilmeleri ve onlara

⁵ Salih Zeki Zengin, "II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri", *Belleken*, Cilt 71, Sayı 261, Yıl 2007, s.627.

** Eş-Şeyh Yusuf bin İsmail en-Nebhânî, *Filistin'in Nablus bölgesindeki Hayfa şehri yakınlarında bulunan İczim köyünde doğmuştur. Benî Nebhân kabilesine mensup olduğu için "Nebhânî" nisbesiyle anılmıştır. İlk tahsilini babasından almış olup on yedi yaşında Kahire'ye giderek Ezher Üniversitesi'nde tahsile başlamıştır. Ezher Üniversitesi'nde, daha sonra şiddetle muhalif olacağı, Cemâleddîn-i Efgânî ve Muhammed Abduh gibi meşhur alimlerle tanışmıştır. İcazetini ise hocası Şeyh İbrâhim es-Sekkâ'dan almıştır. Daha sonra bir müddet dersler vermiş ve 1876 yılında İstanbul'a gelerek el-Cevâ'ib gazetesinde editörlük ve Arapça kitapların tashihi görevinde bulunmuştur. II. Abdülhamit'in yakın çevresinde de görev yapan Nebhânî, 1888 yılında Beyrut Yüksek Hukuk Mahkemesi başkanı olmuştur. Batı'dan gelen etki ve değişimlere karşı eserler veren Nebhânî, medreselerin canlandırılması ve ecnebi mektepler başta olmak üzere Osmanlı eğitim sistemi üzerine mühim eserler kaleme almıştır. Ayrıntılı Bilgi için Bk. M. Sait Özervarlı, "Nebhânî, Yûsup b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 471-472.*

⁶ Eş-Şeyh Yusuf bin İsmail en-Nebhânî, *İrşadü'l hayârâ fi Tahzîri'l-Müslimîn min Medârisi'n-Nasara*, Matbaa-i Hamidiye, Mısır-Kahire, H.1322, s.47-48.

mezhepsel, siyasi ve ifsat edici fikirleri aşılama ları daha kolay olmuştur. Çalışmada Osmanlı makamlarının, gayrimüslim Osmanlı çocuklarını ecnebi mekteplerden sakındırmak amacıyla yürüttüğü politika ve faaliyetler arşiv belgeleri ışığında ele alınacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Ecnebi Mekteplerin Ortaya Çıkışı ve Amaçları

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki tebaa, din ve mezheplerine göre sınıflandırılmış ve bu sınıflandırma çerçevesinde ortaya çıkan gruplara "*Millet*" adı verilmiştir. Bu yönüyle "*Millet*" kavramı Osmanlı Devleti'nde yaşayan dinî toplulukların ismidir.⁷ Osmanlı Devleti'nde vatandaş anlamında kullanılmakta olan "*Rai'iyye/Reaya*" yani tebaa, Müslüman ve gayrimüslim olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı millet sistemi de buna göre şekillenmiş ve *millet-i müslime* ve *millet-i gayrimüslime* tabirleri kullanılmış olup gayrimüslim tebaa, Müslümanlarla birlikte devletin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Hristiyanlar, Yahudiler ve Sabiiler Osmanlı ülkesinde yaşayan önemli gayrimüslim milletlerdendir.⁸ Gayrimüslimler İslâm devletiyle olan siyasi ve hukukî münasebetleri açısından dört gruba ayrılmıştır. Bunlar, "*harbî*", "*muâhid*", "*müste'men*" ve "*zimmî*" lerdir. İslâm devletiyle savaş halinde olan gayrimüslim bir devletin vatandaşı olanlara "*harbî*"; belli bir süre barış antlaşması yapılan gayrimüslim devletin vatandaşlarına ise "*muâhid*" denilmiştir. "*Müste'men*" ise eman alarak İslâm ülkesine giren ve burada belli bir süre ikametine izin verilen kimselerdir.⁹ Son olarak "*Zimmî*", kendisine güvence verilen ve koruma altına alınan kişi demektir.¹⁰ Bu bağlamda Zimmîler, İslâm devleti tarafından, "*Zimmet*" adı verilen bir anlaşma ile korunan toplulukları ifade eder.¹¹ İslam ve Osmanlı ülkesinin vatandaşı olan gayrimüslimler zimmî statüsünde olup şahıs, aile ve miras hukuku dışında Müslümanlarla aynı haklara sahiptirler. Bu bakımdan temel hak ve hürriyetlerden, hususiyle eğitim

⁷ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.9.

⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 16-18.

⁹ Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*" Cilt 13, İstanbul 1996, s. 418.

¹⁰ Mustafa Fayda, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s.438.

¹¹ Bozkurt, *age*, s.7.

hak ve hürriyetinden yararlanmışlardır. Müste'menler de ikametleri boyunca zimmîlerle aynı hukuka tabi olmuşlardır.¹²

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslimlere yalnızca din adamı yetiştirmek için kiliselerde sınıf açabilme izni verilmiştir. Söz konusu iznin kapsamı gayrimüslim tebaa tarafından zamanla genişletilmiş ve bu sayede gayrimüslimler okul açmaya ve müstakil binalarda eğitim vermeye başlamışlardır. Gayrimüslim okullarının yabancılar tarafından himaye edilmeye başlaması konuyu farklı bir boyuta taşımış ve 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde *ecnebi mektep / yabancı okul* mefhumu ortaya çıkmıştır.¹³

Yabancıların okullaşmasında kapitülasyonlardan elde ettikleri hakların da etkisi vardır. Kapitülasyon hakları başlangıçta, görev veya ticaret gibi amaçlarla Osmanlı topraklarına gelen ve ikamet eden yabancı devlet tebaasına, imparatorluk içindeki gayrimüslim cemaatlere tanınan haklara benzer haklar vermekten ibaretti. Yabancılar verilen haklar zamanla genişlemiş ve ticaret yapabilmenin dışında haklar da verilmiştir. Dini ayinlerini yapabilme ve bu konuda eğitim verebilme hakkı bunlar arasında yer alır. Yabancıların açtıkları okullar önceleri kiliselere bağlı kurumlar halinde teşkilatlanırken zamanla elçilikler de okullar açmaya başlamıştır. Elçilik okulları bir süre sonra amaçları dışına çıkarak yabancı devlet okulları haline gelmiştir. Böylece cemaat okulları ve elçilik okulları haricinde bir yabancı okul kavramı ve anlayışı ortaya çıkmıştır. İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya gibi ülkeler Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan yararlanarak gayrimüslim okullarına etkide buldukları gibi kendi okullarını da açmışlardır. Çoğunlukla hukuki dayanaktan ve denetimden uzak olan ve her türlü kayıt ve sorumluluktan kaçmış olan bu kurumlar Osmanlı ülkesinde kendi dil ve kültürlerini yaymanın yanı sıra belli gruplar üzerinde etkinlik kurmak ve kendi çıkarlarına uygun şartlar meydana getirmek gibi siyasi amaçlar için de kullanılmıştır.¹⁴

18. Yüzyıla kadar Osmanlı topraklarındaki ecnebi mektepler genellikle Katoliklere aitti. Kapitülasyonların sağladığı imkân ve

¹² Akgündüz, *age*, s. 16-18.

¹³ İlknur Haydaroglu, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Yıl 2006, Sayı 39, s.150.

¹⁴ Güzey, "Okullaşma Çabaları", s. 77,81-82.

ayrıcılıklardan yararlanan İstanbul'daki Roma Katolikleri, çocuklarını eğitmek için Papadan rahip talep etmişlerdir. İstanbul'a gönderilen rahipler 8 Kasım 1583'te Saint Banoit Manastırına yerleşmişler ve on gün içinde Osmanlı topraklarındaki ilk yabancı okulu tesis etmişlerdir. Bu okul Hristiyan çocuklarına din ve edebiyat öğretmek için kilisenin içinde ya da yakınında mevcut olan okullardan farklıydı. Okulda Katolik çocuklarla birlikte 50 Rum (Ortodoks) ve Yahudi öğrenciye de okuma yazma ve din dersinin yanı sıra Fransızca, matematik, Klasik Latince ve sanat dersleri veriliyordu.¹⁵

Osmanlı topraklarında zamanla *Cizvit*, *Kapusen*, *Lazarist* gibi Hristiyan tarikatlar ve misyoner gruplar tarafından çok sayıda okul açılmıştır. 1626 yılında İstanbul'a üç kişilik Kapusen misyoner heyeti gelmiş ve heyet Galata'daki St. Georges Kilisesi yakınında bulunan evde Hristiyanlığı öğretmeye başlamıştır. Fransa Kralı XIII. Luis 1637 yılında Kapusen misyonerlerinin faaliyetlerini desteklemiş ve Fransa Elçiliği yanındaki evi onlara bağışlamıştır. Fransa hükümetleri misyonerlerin okul faaliyetlerinden yararlanma yoluna gitmiş ve bu konuda onlara maddi ve manevi anlamda destek olmuşlardır.¹⁶ Fransızlar hem elçilik namına okul açmak hem de Katolik dünyasının hamisi gibi davranmak suretiyle kendi çıkarları için gayrimüslim cemaatleri ve okulları kullanmışlardır. Rusya, İngiltere, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri de bu politikayı uygulamışlardır. Misyonerlerle başlayan süreç yabancı devletlerin destekleriyle güçlenmiştir. 19. yüzyıl boyunca ecnebi mektepler yabancı devletler tarafından siyasi faaliyetlerde kullanılmak üzere sürekli ve güçlü bir biçimde desteklenmiş ve himaye edilmişlerdir. Böylece Yabancı devletler her türlü hak ve imtiyazı kullanarak ve kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak okullaşma konusunda avantajlı duruma geçmişler ve kendileri açısından son derece elverişli bir ortam elde etmişlerdir. Bu sayede Osmanlı ülkesindeki gayrimüslim tebaanın okullarını da himaye ve kontrol altına alarak bu okullar üzerinde etkili olmuşlardır.¹⁷ Osmanlı devlet ve toplumuna hususiyile Müslümanlara

¹⁵ Feyyat Gökçe-Nilüfer Oğuz, "Minority and Foreign Schools on the Ottoman Education System", *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C.1, Sayı 1, Yıl 2010, s. 46, 48.

¹⁶ Güzey, "Okullaşma Çabaları", s. 77,81,82.

¹⁷ Güzey, "Okullaşma Çabaları", s. 83-84.

şirin görünerek onlara hizmet ediyor görüntüsü altında faaliyet gösteren ecnebi mektepler hızla yaygınlaşmıştır.

Katolikler dışında Protestanların da Osmanlı topraklarında yoğun eğitim faaliyetleri söz konusudur. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenen Protestan okulları Osmanlı ülkesinin hemen hemen bütün kritik noktalarını sarmıştır.¹⁸ Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan mekteplerinin sayısının diğer ecnebi mekteplerin sayısına kıyasen çok fazla olduğu ve ülkenin hemen hemen her tarafına yayılarak “*günagün mazarrat tevliid eylemekte olduğu*” yani çeşitli sorunlar çıkardıkları görülür.¹⁹ Örneğin 1894 yılında sadece Mamuretü'l-Aziz’de yani bugünkü Elazığ’da 83 adet Protestan mektebinin mevcut olduğu görülür. Ancak bunların çoğunun ruhsatsız olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. 1904 yılına ait belgede Osmanlı makamlarından ruhsat almaksızın faaliyet gösteren 30 adet Amerikan mektebi belirtilmiştir.²⁰ Fakat bu sayının çok daha yüksek olduğu ve Amerikalıların 1904 yılı dolaylarında 465 adet ruhsatsız okulunun bulunduğu görülür. Amerikalılar Osmanlı Devleti’yle ilişkileri zedelememek adına yalnızca 10 mektep için ruhsat talep etmişlerdir.²¹

Sözü edilen okulların stratejik açıdan önemli şehirlerde yoğunlaşması gerek Amerika Birleşik Devletleri’nin gerekse diğer devletlerin bu okulları siyasi maksatlarla açtıklarını ortaya koymaktadır. Ecnebi mekteplerin misyoner teşkilatları tarafından yönlendirilmesi ve çok büyük paralarla desteklenmesi de Osmanlı topraklarında çok rahat hareket edebilmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda 1810’da Boston’da kurulan “*Amerikan Board Of Commisioners for Foreign Missions*” isimli örgüt Osmanlı topraklarındaki misyonerlere yıllık 200 bin dolar bütçe ayırmıştır. Bu sayede Osmanlı topraklarına akın eden misyonerler faaliyetlerini okullar aracılığıyla geliştirerek devam

¹⁸ Güzey, “Yabancı Okullar ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, s. 131, 132.

¹⁹ BOA, İ.HUS., 102-20, Tarih: 05.11.1320.

²⁰ BOA, Y.A..HUS., 471-20, Tarih: 02.02.1322.

²¹ İlkur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme, Belleten, C.52, Yıl 1988, Sayı 52, s.638, 652.

ettirmişler ve Osmanlı Devleti açısından büyük bir tehdit haline gelmişlerdir.²²

Osmanlı Devleti'nin imkanlarından yararlanarak faaliyet gösteren ve hemen her ibadethaneyi bir eğitim merkezi haline getiren yabancıların hususiyetle ecnebi mekteplerin Osmanlı devlet ve toplumuyla ilgili birtakım planları ve hedefleri vardır. Bu hedeflerin nihai ve en mühimi Osmanlı Devleti'ni parçalamaktır. Bu amaçla Avrupa ve Amerika adına sanayii hammaddeleri araştırmak, Osmanlıda siyasi ve ekonomik karışıklıklara zemin hazırlamak, Osmanlı Devleti'ni sömürge haline getirecek zihinsel ve fikirsel alt yapıyı okullar aracılığıyla oluşturmak, Osmanlı çocuklarını kendi hedeflerine uygun bir şekilde yetiştirerek kendileri gibi düşünen bir tabaka oluşturmak ve bunlar sayesinde Türk devlet hayatını etkileyerek kendi güdümlerine almak yoluna gitmişlerdir.²³

Yabancılar okul açma hakkı verilirken bunların hukuki durumları ve denetimleri konusunda net ve kararlı düzenlemelerin yapılmadığı, mevcutların da uygulanmadığı görülür. Eğitim alanındaki diğer faaliyetlerde olduğu gibi önce düzenleme ve planlama yapıp harekete geçilmesi gerekirdi. Ancak yabancılar önce okul açma hakkı verilmiş sonra bu hakka dayanılarak okullar açılmıştır. Açılan ecnebi mekteplerin sakıncaları görülmeye başlayınca çalışma esaslarını tespit ve faaliyetlerinin kontrolü yoluna gidilmiş fakat başarılı olunamamıştır. Gerekli hukuki düzenlemelerin ve denetimlerin yapılamaması ecnebi mekteplerin kontrolden çıkması sonucunu doğurmuştur.²⁴

1894 yılında Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın, mevcut Amerikan ve Protestan okulları hakkında sunduğu rapora göre bu sırada Osmanlı ülkesinde tahminen 413 yabancı ve 4547 gayrimüslim mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin 4049'u ruhsatsız olup yalnızca 498 tanesinin ruhsatlı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Ecnebi mekteplerin tesis ve inşası hakkında tam bir netlik bulunmadığı görülür. Söz konusu mekteplerin *"Yalnız müsaade ve inşası için irade-i seniyye südur ederse*

²² İlnur Haydaroğlu, s.151.

²³ Filiz Topçu, *Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi ile Yabancı Okullarının Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC. Beykent Üniversitesi, SBE İşletme Yönetimi ABD, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 128.

²⁴ Zengin, "agm", s. 619-620.

inşa ruhsatını gerekli kılan emr-i âli tanzim edilir"²⁵ denilmektedir. Emr-i âliden sonra bunların yapılıp yapılmadığının bilinmediği ayrıca yeni ve müstakil bir inşa yerine bir ev veya mahallin okul ittihaz olunmasından dolayı ecnebi mekteplerin tam bir listesinin tespit edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir.²⁶

Osmanlı Devleti'nde millî ve resmî mekteplerin; yapısal yetersizlikler ve idari zafiyetlerin yanı sıra müfredatın çağın gerisinde kalması gibi sorunlarla mücadele etmesi, ecnebi mektepleri cazip bir alternatif haline getirmiş ve bu okulların etkinlik alanını genişletmiştir. Bunun yanı sıra bazı arşiv belgelerinde ecnebi mekteplerin sayı ve etkisinin artmasına dair düşünceler dile getirilmiştir. Örneğin 1899 tarihli arşiv belgesinde; *"..Bazı rical-i devlet de ecnebilere cemile göstermek (yaranmak) arzusuyla ve hayırlı bir şey zannıyla Memalik-i Osmaniye'de lüzumundan ziyade mekatip-i ecnebiye tesisi emrinde müsaadekârane hareket eylemeleri maru'z-zikr sui istimalata sebebiyet vermiş olup diğer taraftan bu sırada bir takım arazi-i vakfiyenin elden çıkması..."*²⁷ şeklinde ifadeler yer alır. Bu ifadelerden, bazı devlet adamlarının çeşitli menfaatler uğruna ve yabancılara hoş görünmek maksadıyla Osmanlı topraklarında ecnebi mekteplerin açılmasına göz yumdukları anlaşılmaktadır. Ayrıca yabancı devletlerin ecnebi mekteplere sağladığı imkânlar ve Osmanlı makamlarına yönelik baskıları nedeniyle 19. yüzyıl sonlarında bu okulların sayısı lüzumundan fazla artmıştır. Bu durum çeşitli suistimalleri beraberinde getirmiş ve bazı vakıf arazilerinin ecnebi mekteplere tahsis edilmesine ve bu arazilerin elden çıkmasına yol açmıştır. Açılan mekteplerin sayısının giderek artması bu okulların Osmanlı Devleti tarafından teftişini de zorlaştırmıştır.²⁸

Gayrimüslim Osmanlı Çocuklarının Ecnebi Mekteplerden Sakındırılması

Zimmî statüsünde olarak Osmanlı Devleti'nin himaye ve kontrolünde belli kural ve teamüller çerçevesinde din, dil ve kültürlerini yaşayabilen

²⁵Atilla Çetin, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10-11, Yıl 2011, s.192.

²⁶ Çetin, "agm", s.192.

²⁷ BOA, YEE, 5-128, Tarih: H.01.04.1317

²⁸BOA, YPRK, BŞK, 60-24, Tarih: H.04.04.1317; BOA, YEE, 5-128, Tarih: H.01.04.1317.

gayrimüslim tebaanın Müslüman tebaa gibi kendilerine ait eğitim kurumları mevcuttur. Ancak yabancılar Osmanlı Devleti'nde teşkil ettikleri okullar aracılığıyla gayrimüslimleri etkilemeye ve onlar üzerinde tahakküm kurmaya çalışmışlardır. Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin din bağı nedeniyle ecnebi mekteplere daha meyilli oldukları ve yabancıların bu açıdan gayrimüslimlere daha rahat ulaştıkları görülür. Fakat yabancı devletlerin Osmanlı devlet ve toplumu üzerindeki ifsat edici hedef ve tutumlarının anlaşılmasından sonra Osmanlı makamları yalnız Müslüman çocukların değil gayrimüslim çocukların da ecnebi mekteplerden sakındırılmasına ve uzak tutulmasına çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim azınlığın çocuklarının eğitimi için açılmış olan ve çoğunlukla kilise kontrolünde bulunan mektepleri mevcuttur. Osmanlı cami ve medrese sistemiyle de benzer olan gayrimüslim azınlık mekteplerinin pek çoğu zamanla yabancıların etki ve kontrolüne girmiştir. Bu bakımdan yabancıların etkili olabildikleri gayrimüslim mektepleri modern eğitim yöntemlerini takip edip geliştirebilmişler ve bu yönüyle Osmanlı mekteplerinden ayrılmışlardır.²⁹

Ecnebi mektepler Osmanlı idaresi altındaki gayrimüslim tebaanın çocukları üzerinde kültürel ve nüfuz odaklı bir etkinlik sağlamak istemişlerdir. Bu konuda özel bir mesai harcayan ecnebi mektep görevlileri, gayrimüslim çocukların eğitiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Gayrimüslimler yasal bir engelleme olmamasına ve Islahat Fermanı ile resmî Osmanlı mekteplerine gayrimüslim çocukların kabul edileceklerini bilmelerine rağmen genelde resmî mekteplere rağbet etmemişlerdir. Bunda ecnebi mekteplerin teşviklerinin etkisi olsa bile resmî mekteplerin sayı ve kalite bakımından yeterli olmaması da gayrimüslimlerin tutumunda etkili olmuştur.³⁰ Bunun yanı sıra bazı dönemlerde yerel yöneticilerin ehliyetsizlik ve kötü yönetiminden dolayı halk resmî Osmanlı mektepleri yerine ecnebi mekteplere yönelmiştir. Örneğin Adana Vilayeti dahilinde bulunan Mersin'de Mekatip-i İbtidaiye Müfettişi Ahmet Nuri Efendinin, yönetimdeki ehliyetsizlik ve iktidarsızlığı nedeniyle birtakım sorunlar yaşanmış ve yirmiye yakın resmî Osmanlı mektebi kapatılmıştır.³¹ Osmanlı çocuklarının ecnebi mekteplere

²⁹ Haydaroglu, "agm", s.157.

³⁰ Zengin, "agm", s.619.

³¹ BOA, MF.İBT., 413-38, L5, Tarih: H.01.03.1331.

yönelmesinde lisan öğrenme ihtiyacının da etkili olduğu görülür. Örneğin Cizvit mekteplerine gönderilen çocuklarla ilgili olarak yapılan araştırmalar sonrasında çocukların sadece yabancı dil öğrenmek amacıyla bu okullara gittikleri anlaşılmıştır.³² İşkodra'da da Osmanlı tebaasından gerek Müslüman gerekse gayrimüslim çocukların burada bulunan İtalyan mektebini tercih etmelerinde, yabancı dil öğretiliyor olmasının etkili olduğu görülür. Yabancı dil eğitim ve öğretiminin yanında özellikle ticaretle ilgili hususlarda ecnebi mekteplerin müfredatlarının çok daha geniş ve verimli olması da ecnebi mekteplerin tercih edilmesinde etkili olmuştur.³³ Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde ileri gelen pek çok gayrimüslim isim, ecnebi mekteplerde eğitim görüp devlet kademelerinde önemli görevler almışlardır. Ecnebi mekteplerde tahsil gören ve Bâbîâli hukuk müşavirliği ve Hariciye Vekilliği gibi önemli görevlerde bulunan çok sayıda Ermeni asıllı diplomat ve devlet adamı mevcuttur. Bunlardan yalnızca bir tanesi olan Gabriyel Noradunkyan, tahsilini Kadıköy'deki Saint Joseph Fransız Kolejinde tamamlamış daha sonra Paris'te *College de France*, *Sorbone University* ve *Ecolde Sciences Politiques* gibi okullarda eğitim hayatına devam etmiştir. Söz konusu şahsın Kâmil Paşa Kabinesinde Hariciye Nazırlığına kadar yükselmiş olması ecnebi mekteplerin Osmanlı ülkesindeki etkilerini ortaya koyması açısından mühim bir örnektir.³⁴ Bununla birlikte Osmanlı Devleti, gayrimüslim çocukların ecnebi mekteplerde değil kendi cemaatlerine ait mekteplerde eğitim görmelerini sağlamaya çalışmıştır.

Balkanlarda Gayrimüslim Çocukların Ecnebi Mekteplerden Sakındırılması

İmparatorluğun genelinde olduğu gibi gayrimüslim tebaanın yoğun olarak yaşadığı Balkanlarda da çeşitli devletlere ait ecnebi mektepler yoğun olarak faaliyette bulunmuşlardır. Bu yüzden yabancı devletlerin okullar vasıtasıyla yaptıkları işgal ve ifsatların etkisinin en net ve yoğun hissedildiği yerler Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra gibi Balkan şehirleri olmuştur.³⁵ Balkan şehirlerinde açılan okulların Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamlarına aykırı hareket ettikleri ve ruhsatsız

³² BOA, DH.ŞFR., 254-73, Tarih: R.30.09.1316.

³³ Zengin, s. 643.

³⁴ Güzey, "Yabancı Okullar ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", s. 132-133.

³⁵ Çetin, "agm", s.192, 193.

hatta gizli olarak faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Kosova Vilayetine bağlı Üsküp'te özellikle gayrimüslim çocuklara yönelik İtalyan mektepleri açılmıştır. Bu okulların bir kısmının gizli ve ruhsatsız olarak açıldıkları ve ruhsat alma konusunda herhangi bir teşebbüslerinin de bulunmadığı görülür.³⁶ Üsküp'te de İtalyan asıllı Elbado Marko isimli kişi tarafından ruhsatsız yani izinsiz açılmış olan bir İtalyan Mektebi mevcuttur. Elbado Marko'nun başvurusu üzerine Şurayı Devlet Mülkiye Dairesinin mazbatasına istinaden daha önce hazırlanmış olan Tezkire-i Samiye ile okula ruhsat verildiği görülür. Bu mektebe çoğunlukla bölgenin gayrimüslim çocuklarının alınması hedeflenmiştir. Konuyla ilgili belgelerde, Üsküp'te zaten bu sırada İtalyan çocuklarının mevcut olmadığı ifade edilmiştir.³⁷ Sözü edilen okulların hangi derecede olduğu, kaç sınıftan oluştuğu ve ne kadar öğrencisinin bulunduğu, bina veya binalarının kime ait olduğu gibi konularda Kosova Vilayeti İtalyan Konsolosluğundan bilgi istenmiştir. Ancak İtalyan Konsolosluğu herhangi bir cevap vermemiştir. Osmanlı makamları açılan ve açılacak olan ecnebi mekteplerin usul ve nizamla uymaları konusunda büyük çaba göstermiştir. İtalyan Sefaretine, Üsküp'te sözü edilen İtalyan mektebinin de usulüne uygun bir şekilde ruhsat alması ve bundan sonra açılmak istenen mekteplerin ruhsat alınmadan açılmaması bildirilmiştir.³⁸

Ecnebi mekteplerin ruhsatsız ve gizli bir biçimde faaliyet göstermelerindeki en önemli sebep ise faaliyetlerinin Osmanlı devlet ve toplumuna zarar verici nitelikte olmasıdır. Gayrimüslim tebaanın devlete olan bağlılığını zayıflatmak ve ortadan kaldırmak gibi amaçlarla hareket eden ecnebi mekteplerin, gayrimüslim tebaa üzerindeki en önemli etkisi onların milliyetçilik duygularını harekete geçirmek olmuştur. Osmanlı Devleti her ne kadar durumu kontrol altında tutmaya çalışsa da ecnebi mekteplerdeki eğitim ve faaliyetler, gayrimüslim tebaayı Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları ve müstakil olmaları yönünde teşvik etmiştir.³⁹

³⁶ BOA, BEO, 2908-218034, Tarih: H.23.07.1324; BOA, BEO, 2957-221729, Tarih: H.20.10.1324

³⁷ BOA, MF.MKT.968-79, L1, L4, L5, Tarih: H.02.11.1329.

³⁸ BOA, BEO, 2908-218034, Tarih: H.23.07.1324; BOA, BEO, 2957-221729, Tarih: H.20.10.1324

³⁹ Çetin, "agm", s.192, 193.

Üsküp'te 1900'lü yıllarda gayrimüslim Rum ve Bulgar çocukları ecnebi mekteplere gönderilmiştir. Bu nedenle çocuklar “*fesad-ı ahlak*”a yani ahlaki bozukluğa uğramışlar ve Osmanlı Devleti'nden soğutulmuşlardır. Ayrıca sözü edilen Rum ve Bulgar çocukları tahsillerini tamamlama bahanesiyle yabancı ülkelere götürülmüşlerdir. Bu konuda Dahiliye Nezareti'nden Kosova Vilayetine uyarılarda bulunulmuştur. Bu bağlamda Rum ve Bulgar ailelere, çocuklarını “*Mekatib-i şahane*” yani resmî Osmanlı mekteplerinde ya da mahalli mekteplerde okutmaları hususunda teşvikte bulunulması ve tedbirler alınması istenmiştir.⁴⁰

Yine bir Balkan şehri olan İşkodra'da ise eğitimin yeterince gelişmemesi yüzünden ahalinin cahil kaldığı ve halkın fakir olmasından dolayı ecnebi ruhban/misyoner cemiyetlerinin faaliyetlerine maruz kaldıkları görülür. Bu cemiyetler açtıkları okullarda köylerden topladıkları gayrimüslim hatta Müslüman çocukları rahip olarak eğiterek köylerine geri göndermişlerdir.⁴¹ İşkodra'da Avusturya tarafından açılan mektepler bulunduğu, Hristiyan çocuklarının bu mekteplere yoğun bir ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bölgede Hristiyan çocuklarına uygun eğitim verecek Osmanlı mekteplerinin sınırlı oluşunun bu ilgiye yol açtığı görüşü hakimdir. Ancak İşkodra'da çocukların gerek İtalyan gerekse Avusturya mekteplerine devamlarının ileride büyük mahzurlar doğuracağından endişe edilmiştir.⁴² İşkodra'da İtalyanların açtığı ve kızların eğitildiği bir manastır mevcut olup burada manastırın rahipleri tarafından Hristiyan çocuklara ders verilmiştir. Bu konuda Petersburg'da yayınlanmakta olan 26 Kanun-ı Sani 1289 / 7 Şubat 1874 tarihli *Pravisttovanin ve Yastanik* isimli Rus gazetelerinde bir haber yayınlanmıştır. Habere göre bu manastıra bağlı bir de mektep bulunduğu ve burada ilim ve fen dışında el işi dahi öğretildiği ifade edilmiştir. Söz konusu okula İtalya Hükümeti senelik 50 Fransız altını ödenek ayırmıştır. Fakat bir süre sonra İtalya Hükümeti, ödeneğin teslim edilmesini mektepte İtalya Kralının resminin asılması şartına bağlamıştır. Rahiplerin bunu kesinlikle reddettiği ve bunun üzerine İtalya Hükümeti'nin İşkodra'da iptidai düzeyde başka bir mektep açmaya karar verdiği görülmektedir. Açılması planlanan bu mektebe müdür ve üç muallim

⁴⁰ BOA, DH.MKT,2363-40, Tarih: H.22.02.1318.

⁴¹ Zengin, “agm”, s. 631.

⁴² BOA, A}MKT. MHM., 679-5, Tarih: H.04.04.1314.

tayin etmişlerdir. İtalya Hükümeti'nin bu faaliyetine yerli Katolik rahipler çok öfkelenmişlerdir. Rahipler Katolik mezhebine bağlı olanların ruhani reislerine karşı gelmeyeceklerini düşünerek, kilise ve mektepteki Katolik mezhebenden olan kimselere hitaben, çocuklarını mezkûr "*Mecusi mektebine*" vermemeleri gerektiğini aksi halde kiliseden aforoz edileceklerini beyan etmişlerdir.⁴³

Avlonya'da ise 1900'lü yılların başlarında muhtelif İtalyan mektepleri mevcut olup bu mekteplere Rum çocukları büyük rağbet göstermiştir. Yanya Vilayetinden gelen yazılarda, Rum çocuklarının İtalyan mekteplerine devam ettirilmemesi hususu dile getirilmiştir. Bu bağlamda Avlonya'da Osmanlı yerel yöneticilerinin teşvikiyle Avlonya Metropolitleri tarafından bir ilan yayınlanarak kilise kapılarına ve çeşitli yerlere yapıştırılmıştır.⁴⁴ İtalya Sefareti ise Müslüman çocukların ecnebi mekteplere gönderilmelerinin Osmanlı Hükümeti tarafından yasaklandığını fakat Rum çocukları hakkında bir karar ve bildirim bulunmadığını ifade etmiştir. Bu yüzden Yanya Vilayetinden gelen ve Rum çocuklarının İtalyan mekteplerine gitmelerini yasaklayan bu emrin sebebinin anlaşılamadığını söylemiştir. Ayrıca Ortodoks Rum çocuklarının Katolik İtalyan mekteplerine devamlarının Ortodoks ruhani idareciler tarafından yasaklanmasına bir şey diyemeyeceklerini söyleyen İtalya Sefareti söz konusu yasağa dair ilanın da acil olarak toplatılmasını istemiştir.⁴⁵ İtalyanların Avlonya'da açtıkları mektebe Rum aileler çocuklarını göndermeye devam ettiklerinden Rumların ruhani reisleri, Rum çocuklarının İtalyan mektebine gitmemeleri için teşviklerde bulunmuşlardır.⁴⁶ 1900'lü yılların başlarında Ortodoks çocukların İtalyan mekteplerine devamları önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle Ortodoks Rum çocukların aileleri bu okulları temsil eden Katolik papazlar tarafından tehdit edilmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, gayrimüslim de olsa, çocukların ecnebi mekteplere gönderilmelerini doğru bulmamıştır. Ancak dönemin siyasi atmosferi bu konuda önleyici ve sonuç getirici tedbirler alınmasını zorlaştırmıştır. Bu durumda Devletin menfaatlerine uygun ve Hükümeti diplomatik açıdan sıkıntıya sokmayacak bir yol

⁴³ BOA, Y.PRK.TKM., 14-43, L 3, Tarih: H.15.06.1306.

⁴⁴ BOA, BEO, 2426-181878, L 1, Tarih: H.01.08.1322; BOA, BEO, 2441-183012, L 1, Tarih: H.23.08.1322.

⁴⁵ BOA, BEO, 2426-181878, L 1, Tarih: H.01.08.1322.

⁴⁶ BOA, HR.TH., 354-100-0, Tarih: ?.

izlenmesine çalışılmıştır.⁴⁷ 1904 yılı dolaylarında ise İtalya Konsolosunun Avlonya Valisini şikâyet ettiği görülmektedir. Söz konusu şikâyette Avlonya Valisinin, Avlonya'ya gelen İtalya Donanması amiralinin ziyareti nedeniyle, kaymakama usule aykırı emirler verdiği belirtilmiştir. Konsolosun şikâyet ettiği diğer bir husus ise İtalyan mekteplerine devam etmekte olan Müslüman çocuklarla ilgilidir. Bu şikâyette Avlonya Valisinin, bir İtalyalıya ait olan “*Darü’s-Sınai Mektebi*”ne devam etmekte olan iki Müslüman çocuğun aile ve akrabalarını, çocukların bu okula gönderilmemesi konusunda tehdit ettiğinden bahsedilmiştir.⁴⁸ Bununla birlikte Avlonya’da bulunan İtalyan mektebine gerek Müslüman gerekse gayrimüslim, özellikle Hristiyan Ortodoks çocukların, gönderilmemesine yönelik ikazların muhataplarınca çok da dikkate alınmadığı görülür. Yanya Vilayetinin, Osmanlı tebaası çocukların İtalyan mekteplerine devam ettirilmemesi için etkili bir tedbir almamış olması bunda etkilidir.⁴⁹

Yanya’da Rum Ortodoks çocukların İtalyan mekteplerine gönderilmemeleri konusunda papazların ahaliyi teşvik ettikleri ve çocukların bu okullardan alınmaları için çaba gösterdikleri görülür. Ortodoks çocukların İtalyan Katolik mektebine gönderilmesi Rumların da onurlarına ve taassuplarına dokunmuş ve Rum ahali, çocuklarını İtalyan mektebine göndermeme konusunda birbirini teşvik etmiştir. Bu teşvikler sonucunda bazı Rum çocukları İtalyan mektebinden alınmışlardır. Ancak Yanya’daki İtalyan Konsolosluğunda çalışan Rum muallimle doktor, tercüman ve kâtip bazı Rum aileleri ikna ederek İtalyan mektepleri aleyhindeki taassuplarını kırmıştır. Bunlar çocuklarının ilim ve lisan öğrendikleri gerekçesiyle Rum Ortodoks ruhani idarecilerine karşı gelmişler ve çocuklarını İtalyan mektebine devam ettirmişlerdir. Bazıları da mektepte dağıtmakta olan elbise ve diğer eşyalara kanmak suretiyle çocuklarını İtalyan mektebinde okutmaya devam etmişlerdir. Dikkat çeken başka bir konu ise Yanya’da Kilisenin İtalyan mektebine karşı olmasından dolayı Rumların Kiliseyle işleri bittiğinde çocuklarını yeniden İtalyan mektebine vermeleridir. Öyle ki Rumlardan “*Kilisece muamele-i dinleri olan*” yani Kilise tarafından yerine getirilecek, muhtemelen nikâh,

⁴⁷ BOA, BEO, 3205-240351, Tarih: H.05.11.1325; BOA, BEO, 3182-238598, Tarih: H.03.10.1325.

⁴⁸ BOA, BEO, 2993-179416, Tarih: H.07.06.1322.

⁴⁹ BOA, BEO, 2378-178290, Tarih: H.14.05.1322.

cenaze gibi, dini bir işi olan beş altı tane Rum aile, çocuklarını İtalyan mektebinden almıştır. Fakat bunlar, Kilisenin dini muameleyi yerine getirmesinden sonra çocuklarını yeniden İtalyan mektebine göndermeye devam etmişlerdir.⁵⁰

İtalyanlar çoğu Osmanlı Balkan şehrinde olduğu gibi Preveze’de de mektep açmışlardır. Osmanlı makamları burada da Osmanlı tebaasına mensup çocukların İtalyan mektebine gitmemeleri için çareler aramıştır. Bu amaçla kız çocuklarına yönelik olarak ahali yardımıyla bir bina kiralanarak mektep açılması ve Dersaadet’ten bir öğretmen gönderilmesi planlanmıştır.⁵¹

Anadolu’da Gayrimüslim Çocukların Ecnebi Mekteplerden Sakındırılması

Yabancılar Osmanlı ülkesinin tamamında olduğu gibi Anadolu’nun stratejik şehirlerinde de okullar açmak suretiyle gayrimüslim Osmanlı çocuklarını elde etmeye, kendi mezheplerine dahil etmeye ve zihinlerini zehirleyerek Osmanlı devlet ve toplumundan soğutmaya çalışmışlardır.

Bu amaca yönelik olarak İstanbul’da olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin pek çok şehrinde yabancı devletler tarafından okullar açılmıştır. Osmanlı topraklarında okul açan devletlerden biri de 1830 yılında bağımsızlığını ilan etmiş olan Yunanistan’dır. Yunanlılar 1887 yılında Taksim Meydanı yakınlarında bir Yunan mektebi açmışlardır. Hacı Hristo isimli biri tarafından 450 liraya kiralanan bir evde faaliyete başlayan okulun Müdürlüğüne Paparodo isimli bir Yunanlı getirilmiştir. *“Efkâr-ı muzıra ahabından”* yani zararlı düşüncelere sahip kişilerden olan Müdür Paparodo’nun, okula özellikle İstanbul ve çevresindeki mahallerde bulunan Rum çocuklarını almaya çalıştığı ve onların *“Ezhanını idlâl ettiği”* yani beyinlerini yıkadığı görülür. Bu minvalde mektepte her gün; *“Yunanlılar şöyle yapacak, Yunanlılar böyle yapacak”* şeklinde sözlerle kışkırtılan Rum çocukları Osmanlı Devleti’nden soğutulmuşlardır. Padişahın Cuma selamlığı sonrasında bile okulda okuyan çocuklar selamıktan dönen Osmanlı askerlerine ve İslam dininin ibadetlerine hakaret etme ve bunları aşağılama cesaretini gösterebilmişlerdir. Bu

⁵⁰ BOA, BEO, 3179-238357, Tarih: H.30.09.1325.

⁵¹ BOA, DH.MKT., 1797-94, Tarih: H.24.05.1308; BOA, DH.MKT., 1808-23, Tarih: H.02.07.1308.

konuda gerekli önlemlerin alınması ve teftişlerin yapılması amacıyla 4000 kuruş maaşla Abdullah Hasib Efendi, “*Hristiyan ve Ecnebi Mektepleri Müfettişliği*” görevine getirilmiştir. Ancak Çocuklar ve okul idarecileri öylesine ileri gitmişlerdir ki Rum milleti ileri gelenlerinden bazı kimseler bile Yunan mektebinin faaliyetlerinin yanlış olduğunu ve ileride bunun Rum milleti açısından kötü sonuçlar doğuracağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle okulun kurucusu Hacı Hristo’nun okuldan defedilmesini talep etmişlerdir. Ancak bu olayların önü alınamamış ve ne Hacı Hristo ne de okul müdürü Paparodo okul idaresinden ayrılmamışlardır. Buna karşılık Rum milleti ileri gelenlerinden bazıları çocuklarını bu okuldan alma yoluna gitmişlerdir.⁵²

Başka bir Anadolu şehri olan Eskişehir’de de yabancılar gayrimüslim çocukları elde etmeye çalışmışlardır. 1890 yılı dolaylarında Eskişehir’e gelmiş olan ve hangi devlete mensup oldukları belirtilmemiş olan 4 misyoner papaz, şehirde hastane ve okul açmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu amaçla bir evi kiralayıp okula çevirerek usulüne göre ruhsat almaya çalışmışlar ve Hristiyan ahalinin çocuklarını bu mektebe gitmeye teşvik etmişlerdir. Ancak dönemin mahalli yetkilileri tarafından yapılan tahkikatta, açtıkları mektebin aslında bir mektep sayılamayacağını ve yalnızca 3-4 tane Hristiyan kız çocuğuna usul-i diniye dersi verdiklerini iddia etmişlerdir.⁵³ Bu sayede faaliyetlerinin mahiyetini küçük göstermeye ve gizlemeye çalışmışlardır. Ancak gizli olarak yürüttükleri bu tür faaliyetler Osmanlı mekteplerinin aleyhine olarak zamanla nitelikli ve cazip ecnebi mekteplere dönüşmüştür.

Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu Erzurum’da da yabancı misyonerlere rastlanır. 1897 yılında misyonerler Ermeni öksüz ve yetim çocuklara para ve gıda yardımları dağıtarak onlarla yakınlık kurmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti, misyonerlerin bu tür yardımlar yapmak suretiyle Ermeni çocuklarına yaklaşmalarına ve onları elde etmelerine müsaade etmemiştir. Bu durum son derece zararlı görülerek Ermeni ahalisiyle yetim ve öksüzlerine yönelik her türlü yardımın devlet memurları tarafından yapılması ve bunun bir daha tekrarlanmaması emredilmiştir.⁵⁴ Devletin bu tutumu gayrimüslim ailelerin ve

⁵² BOA, YA.HUS., 201-65, Tarih: H.16.07.1304.

⁵³ BOA, DH.MKT, 1897-29, H.01.05.1309.

⁵⁴ BOA, İ.HUS., 56-69, Tarih: H.18.04.1315.

çocuklarının yabancıların tuzağına düşmelerini önleme noktasında çok önemli bir önleyici tedbirdir.

Gayrimüslim Ermeni çocuklarına yönelik olarak Sivas Vilayetinde de ecnebi mektepler tesis edilmiştir. Sivas'ta bulunan Cizvit mekteplerine Ermeni çocukların yoğun ilgi ve talebi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Sivas Valiliği tarafından Ermeni murahhaslarına ve ileri gelenlerine tebligatlarda bulunulmuştur. Ermeniler ecnebi mekteplerin mahzurlarını kabul etmekle birlikte bunların okul için bir ücret talep etmedikleri gibi karşılıksız olarak kırtasiye, kitap, elbise hatta para yardımında bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu yüzden fakir Ermeni ailelerin çocuklarını bu okullara gönderdikleri sonrasında ise çocukların Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere bazı yabancı ülkelere götürüldükleri belirtilmiştir. Osmanlı makamları bunun önüne geçilebilmesi için Ermeni çocuklarının Sivas'ta bulunan ve Osmanlı Devleti tarafından tanınan milli Ermeni mekteplerine devamlarını sağlamak istemiş ve bu amaçla Ermeni mekteplerini cazip hale getirmeye çalışmıştır. Ermeni murahhas ve ileri gelenleri de okullara aylık 3000 kuruş ödenek ayrılması halinde Ermeni çocuklarını "*Terbiye-i ecnebiyeden men ve tahlis eyleyeceklerini*" taahhüt etmişlerdir.⁵⁵

Sivas Valisi Reşit Akif'in 16 Temmuz 1319 / 29 Temmuz 1903 tarihinde Daire-i Sadarete bir şifre telgraf name gönderdiği ve bu telgrafta ecnebi mektepler meselesine değindiği görülür. Bu minvalde Ermeniler de dahil olmak üzere Hristiyan ailelerin çocuklarının Osmanlı mekteplerine gitmeyip ecnebi mekteplere gittiklerini ve oralarda zihinlerinin zehirlendiğini dile getirir. Reşit Akif Bey, Osmanlı mekteplerinin bütün Osmanlı çocuklarının *temin-i talim ve terbiyesine* açık olduğunu fakat okulların ihtiyacı karşılayamadığını ifade eder. Bu nedenle Gayrimüslim ailelerin çocuklarının ecnebi mektepleri tercih ettiklerini belirtir. Akif Bey, Osmanlı mekteplerindeki yetersizlik nedeniyle çocukların herhangi bir zanaat ve meslek alanında yetişememelerinin de bunda etkili olduğunu düşünmektedir. Gayrimüslim ahalinin çocuklarının ecnebi mekteplere devamlarının önlenmesini Osmanlı mekteplerinin sayısını arttırarak her anlamda kaliteli hale getirilmesine bağlar. Ayrıca ecnebi mekteplerin sayısının artmasının mümkün olduğu kadar önlenmesi, en azından bundan daha fazla çoğalmasına engel olunması gerektiğini

⁵⁵ BOA, Y.MTV, 76-25, Tarih: H.05.09.1310.

bunun ise devlet eliyle gerçekleştirilebileceğini söyler. Osmanlı Hristiyanlarından devlet memuru olarak görev yapanlardan bazılarının çocuklarını ecnebi mekteplere yollamalarının da kötü örnek teşkil ettiğini ve bunun önlenmesi gerektiğini dile getirmektedir. Gayrimüslim çocukların Osmanlı mekteplerine yönelmelerini sağlayacak yolun ise Hristiyan talebelerin Dersaadet'e gitmelerinin sağlanması ve Osmanlı "*Mekatib-i aliyeleri*"ne girmelerine kolaylık gösterilmesi olduğunu düşünür. Sivas Vilayet İdadisinin gece okuluna çevrilerek Hristiyan çocukların gerekirse karşılıksız olarak kabulünün Osmanlı mekteplerine olan rağbeti arttıracaklarını ifade etmektedir. Reşit Akif Bey, ecnebi mekteplerin sahip ve idarecilerinin şarlatanlıkla Osmanlı mekteplerini sönük göstermeye çalıştıklarını bunun da Osmanlı mekteplerine olan ilgiyi ve güveni azalttığını düşünür.⁵⁶

1890'lı yıllarda Adana Vilayetinde bulunan Katolik ve Protestan mekteplerinde okuyan talebelerin de genellikle Ermeni çocuklardan oluştuğu görülür. Bu durum, yabancıların Ermeni nüfusun yoğun olduğu şehirleri özellikle tercih ettiklerini ve Ermeni çocuklarını elde etmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Osmanlı makamları, yabancıların bu niyetlerini önlemeye çalışmış ve diğer şehirlerde olduğu gibi Adana'da da çocukların ecnebi mekteplere gitmemeleri konusunda Ermeni aileleri uyarmıştır.⁵⁷ Buna karşılık Adana'da Ermeni tüccarlarından bazıları çocuklarını tahsil için Beyrut'ta bulunan ecnebi mekteplere göndermeye çalışmışlardır. Bu maksatla Ermeni çocuklarına Beyrut'a gitmek üzere mürur tezkiresi alınmak istenmiştir. Osmanlı makamları Ermeni çocukların Adana'dan çıkıp Beyrut'taki ecnebi mekteplere gitmelerini "*Siyasi fikir*" olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Devlet, Ermeni çocuklarının bu tür teşebbüslerine engel olmaya çalışarak kendi milli mekteplerine yönlendirmiştir. Fakat bu konuda tam olarak başarı sağlandığı söylenemez. Çünkü sözünü ettiğimiz örnekte, çocukların mahzurlu bir halleri yoksa Beyrut'a gitmelerine ve ecnebi mekteplerde tahsil görmelerine engel olunmamıştır.⁵⁸ Osmanlı tebaasına mensup çocukların ecnebi mekteplerden sakındırılması hususunda açık ve net

⁵⁶ BOA, A] MKT.MHM., 612-13, L7, Tarih: H.29.04.1321.

⁵⁷ BOA, A] MKT.MHM., 700-5, L. 2, Tarih: H.03.06.1311.

⁵⁸ BOA, DH.TMIK.M., 95-42, Tarih: H.21.06.1318; BOA, DH.ŞFR., 218-33, Tarih: R.19.09.1313.

emirler bulunmasına rağmen bu örnekte olduğu üzere tavizler verilmesi Devletin ecnebi mekteplerle mücadelesini sorguların hale getirmektedir.

Harput'ta ise Amerikalıların okullaşma faaliyetinde buldukları görülür. 1896 yılına ait bir belgede, Harput'ta Amerikalı misyonerlerin okullar açtıkları ve bu okullara gayrimüslim Osmanlı çocuklarının hususiyetle Ermeni çocuklarının gönderildiği görülür. Bölgenin ticaretle uğraşan halkı, sözü edilen okullarda Ermeni çocuklarına zararlı fikirler aşıl原因arak çocukların Osmanlı devlet ve milletine olan sadakat duygularının yok edildiğinden şikâyet etmişlerdir. Daha önce Amerikalıların okul açmalarına özellikle mahalli yöneticiler tarafından müsamaha gösterildiği ancak bu okulların zararlı hale gelmesi nedeniyle sınırlandırılmaları ve kapatılmaları gerektiği belirtilmiştir. Fakat okulların kapatılmasının siyaseten sakıncalarının olmasından korkulmuştur. Siyaseten bir sıkıntıya yol açmamak ancak okulların zararlarından da korunmak amacıyla diğer ecnebi mektepler gibi Amerikan misyoner okullarının da resmi ruhsata tabi olmalarının sağlanmasına çalışılmıştır. Ancak Bâbiâli ile Amerikan Sefareti arasında bu konuda bir anlaşmaya varılamamıştır. Bununla birlikte Osmanlı makamları, mahallî teftiş heyetleriyle bu okulları kontrol altına almaya ve Ermeni çocuklarını buralardan uzak tutmaya çalışmıştır.⁵⁹

1914 yılına ait arşiv belgesinde, Konya Vilayetine bağlı Antalya Sancağında da bir İtalyan mektebi bulunduğu ve bu mektebe Osmanlı tebaası çocukların gönderilmekte olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Müslüman çocukların bu mektebe gitmelerinin menedilmesi istenmiştir. Hristiyan çocuklarının söz konusu mektebe gitmeleri ise ruhani reisleri vasıtasıyla engellenmeye çalışılmıştır.⁶⁰ Bundan da anlaşılacağı üzere Osmanlı makamları Müslüman çocukların ecnebi mekteplerden sakındırılması ve menedilmesi noktasında kararlı bir tutum izlerken gayrimüslim çocuklar konusunda aynı kararlılığı gösterememiş, bu vazifeyi bölgedeki ruhani idarelere bırakmıştır. Bu durum ecnebi mekteplerle mücadele konusunda tartışmalı bir husus olarak dikkate alınmalıdır.

⁵⁹ BOA, DH.MKT., 2076-62, Tarih: H.04.02.1314.

⁶⁰ BOA, DH.İD., 154-10., Tarih: H.14.05.1332.

Halep, Beyrut ve Bağdat'ta Gayrimüslim Çocukların Ecnebi Mekteplerden Sakındırılması

Ecnebi mektepler Osmanlı Devleti'nin teftiş ve kontrolünden kaçırılmışlar ve eğitim konusundaki yasal boşluklardan yararlanarak herhangi bir ruhsat almaya bile gerek duymaksızın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁶¹ Halep Vilayetindeki okullarla ilgili olarak Lazkiye Rum Metropolit'i ile Ermeni murahhası tarafından müştereken sunulan belge Sadaret makamı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir. Bu belgeye dayanılarak, ruhsatsız olarak açılan ve faaliyette bulunan mabet ve mekteplerin nerelerde, kimler tarafından hangi tarihlerde ve ne şekilde açıldığı sorulmuştur. Bu tür mabet ve mekteplere yerel yöneticilerin göz yumup yummadıkları da sorulmuş ve şayet ruhsatsız faaliyetlere göz yumulduysa bunun incelenmesi ve sonucunun bildirilmesi istenmiştir.⁶²

Devletin bölgede ecnebi mektepleri denetim altına almaya yönelik çabaları devam etmekle birlikte Lazkiye'de gayrimüslim ahalinin, çocuklarını uzun zamandır ecnebi mekteplere verdiği ve bunun normal bir durum olarak karşılandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Lazkiye'de yaşayan Hristiyan Nusayriler, eskiden beri Hristiyan oldukları için çocuklarını Amerikan mektebine verdiklerini söylemişlerdir. Bundan da anlaşılmaktadır ki gayrimüslim Hristiyan tebaa çocuklarını ecnebi mekteplerine vermekte bir mahzur görmemişler bu okulları Hristiyan oldukları için tercih etmişlerdir.⁶³

Halep Vilayeti dahilinde Cisir-i Sugur, Bağçeboğazi, Yakubiye gibi kaza ve nahiyelerde yabancılar, özellikle Fransızlar, ruhsatsız olarak mabet ve mektep açmışlardır. Yabancılar bölge halkını para vererek elde etmişler ve ahalinin çocuklarını bu okullara almak istemişlerdir. Bu sayede çocukların akıllarını karıştırarak, devlet ve milletten soğutmaya çalışmışlardır. Öyle ki masum ve çaresiz çocuklar yabancıların ellerinde eğitim almak suretiyle onların terbiye ve ahlaklarını benimsemek zorunda kalmışlardır. Bu durum çocukların vatan ve millete olan bağlılıklarını zayıflatmış ya da ortadan kaldırmıştır. Yabancıların,

⁶¹ Ebru Esen, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar", Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2017, Özel Sayı, s.97.

⁶² BOA, DH.İD., 117-73, L 3, 5, Tarih: H.08.07.1330.

⁶³ Uyanık, "agm", s.5.

Hristiyan Osmanlı çocuklarına yönelik faaliyetlerine herhangi bir itirazın olmaması “*eseף verici*” olarak ifade edilmiştir. Bu halin devamının şimdi ve gelecekte ahalinin ve çocukların zihniyetini bozacağından ecnebilere ait mabet ve mekteplerin sınırlandırılması ve kapatılması istenmiştir. Bu sayede vatan evlatlarının Osmanlı Devlet ve milletine olan bağlılıklarının artırılması hedeflenmiştir.⁶⁴

Benzer durumlara Beyrut'ta da rastlanmaktadır. Bir Osmanlı toprağı olan Beyrut gerek stratejik konumu gerekse demografik yapısı itibariyle önemli bir şehirdir. Bu nedenle yabancıların okul açmak için öncelikle ve özellikle tercih ettikleri bir nokta olmuştur. Bu itibarla Beyrut'ta erken bir tarih olarak kabul edebileceğimiz 1824 yılının temmuz ayında bir Amerikan Protestan okulu açılmış ve bu okulların sayısı giderek artmıştır.⁶⁵ 19. yüzyıl sonlarında Beyrut'ta Amerikan okullarının yanı sıra İngilizlerin dört, Fransızların ise beş okulu bulunmaktaydı. Bölgede İtalyan ve Alman devletlerinin yönetimindeki okullara devam edenler de dikkate alındığında yaklaşık 5000 çocuğun Beyrut'taki ecnebi mekteplerde tahsil gördüğü anlaşılmaktadır.⁶⁶ Buna karşılık Beyrut'taki milli ve resmî Osmanlı mektepleri gerek sayı gerekse eğitim kalitesi açısından geliştirilemediği için ecnebi mekteplerle aynı ilgiyi görmemiştir. Osmanlı mekteplerinin ecnebi ve gayrimüslim mekteplerine nazaran geri kalmasına dair çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Osmanlı mekteplerinde öğrencilerin derecelerine dikkat edilmemesi önemli bir başarısızlık sebebi olarak dile getirilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin, çocukların anadillerini bilmemeleri de çocukların başarısında olumsuz bir faktör olarak ifade edilir. Buna karşın Amerikan, Fransız, Rus ve İngilizlerin Beyrut'ta bulunan mekteplerinde çocukların derecelerine göre ilerlemelerinin sağlandığı ifade edilir. Bunun yanı sıra ecnebi mekteplerin muallimleri Arapçayı ve yerel dilleri bildikleri için çocuklarla iletişim kurabilişler ve muallimler sık sık değiştirilmediğinden uzmanlaşma imkânı bulmuşlardır. Ecnebi mekteplerin kendilerine ait matbaalarının olması, ihtiyaç duyulan kitaplara istenildiği zaman ulaşma imkânı sağlamıştır. Ancak resmi Osmanlı mekteplerinde bunların mevcut olmadığı görülür. Dolayısıyla

⁶⁴ BOA, DH.ID., 117-73, L 3, 5, Tarih: H.08.07.1330.

⁶⁵ Şamil Mutlu, “Beyrut Vilayeti'nde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji”, *Tarih Dergisi*, Sayı 46 (2007), İstanbul 2009, s.107.

⁶⁶ Uyanık, “agm”, s.4.

ecnebi mekteplerden çıkan çocukların iş bulma imkanlarının, aldıkları eğitime bağlı olarak, daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Beyrut'ta ecnebi mekteplere olan ilgiyi arttırmış ve ecnebi mektepler gerek gayrimüslimler gerekse Müslümanlar tarafından resmî Osmanlı mekteplerine göre daha fazla tercih edilmiştir.⁶⁷

1888 yılında dönemin Beyrut Valisi, Beyrut'ta bulunan ecnebi mekteplerde çok sayıda Müslüman ve gayrimüslim çocuğun tahsil görmesinin sakıncalarını bir raporla bildirmiştir. Söz konusu raporda, Müslüman çocukların İslam terbiyesinden mahrum yetiştiklerini, gayrimüslim çocukların ise Osmanlı gelenek ve göreneğinden yoksun bir şekilde yetiştiklerini dile getirmiştir.⁶⁸

Beyrut Valisi tarafından dile getirilen bu husus daha sonraki tarihlerde de gündeme gelmiş ve 29 Eylül 1903 tarihli belgede durum daha net bir şekilde ortaya konulmuştur. Belgede, Beyrut'ta ecnebi mekteplere devam etmekte olan Hristiyan ahalinin çocuklarının "*tesmim-i ezhan*"a uğradıkları yani çocukların fikren zehirlendikleri ifade edilir. Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilmiş olan ve Beyrut'taki durumu özetleyen belgede, Beyrut'ta Müslüman ve Hristiyan ahali arasında büyük bir nefretin söz konusu olduğu bildirilmiştir. İki kesim arasında çatışmaların meydana geldiği ve tarafların ileri gelenlerine nasihatle durumun düzeltilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bunun çözümünün, Hristiyan çocukların küçük yaşlardan itibaren "*Efkâr-ı sadakatkârane*" ile yani Osmanlı Devleti'ne sadakatle yetiştirilmelerine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Beyrut'ta ecnebi mekteplere rağbet eden Hristiyan çocukların Osmanlı mekteplerine çekilebilmesi için Osmanlı mekteplerinin de sayı ve kalite olarak ecnebi mektepler derecesinde olması gerektiği fakat bunun çok zaman ve masraf isteyen bir iş olduğu üzerinde durulur. Meselenin başka bir yönü ise lisan meselesidir. Öyle ki Hristiyan çocuklarının bölgedeki ecnebi mektepler yerine Osmanlı Rüştîyelerine kabul edilmeleri gerektiği fakat Osmanlı lisanını yani Türkçeyi bilmedikleri bahanesiyle bunun yapılamadığı görülür. Halbuki Beyrutta "*Elsine-i ecnebiye*" yani yabancı diller okutulduğu halde Osmanlı Türkçesinin okutulması noktasında vilayet tarafından herhangi bir gayret ve teşebbüs olmadığı görülür. Bu bakımdan Vali vekili Nazım

⁶⁷ BOA, MF.MKT., 748-53, Tarih: H.20.08.1321.

⁶⁸ Uyanık, "agm", s.3.

Paşaya, Hristiyan çocukların Türkçeyi öğrenmelerinin sağlanması talimatı verilmiştir. Türkçe öğrenen çocukların ise Rüştiye mekteplerine veya Osmanlı Devleti'nin diğer resmî mekteplerine alınmalarının kolaylaştırılması bildirilmiştir. Bu sayede çocukların ecnebi mekteplere giderek tasmim-i ezhana uğramaları yani fikren zehirlenmeleri önlenmek istenmiştir.⁶⁹

Bağdat'ta da durumun pek farklı olmadığı ve yabancıların burada da eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde buldukları, yerel halkı da buna teşvik ettikleri görülür. 1895 yılında Protestan rahiplerinden Persit (Parkin) isimli bir şahsın Bağdat'ta okul açma çalışmalarına rastlanmaktadır. Açılacak olan okulda yerli ve yabancı Protestan ailelerin çocuklarının okutulacağı bildirilmiştir. Ancak Osmanlı makamları yapılan incelemeler sonucunda Protestan ailelerin bölgede 13 hane ve 35 kişiden ibaret olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle burada bir Protestan mektebi açılmasının gerekli olmadığı ve açılması muhtemel bir Protestan mektebinin sakıncaları bulunduğu, Meclis-i İdare-i Vilayetçe tespit edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu şahıs açılacak olan okul için ruhsat talebinde bulunmuştur. Bu maksatla İngiltere Sefareti aracılığıyla Bağdat Vilayetine ve nihayet Maarif-i Umumiye Nezaretine kadar ulaşmıştır. Yapılmış olan yazışmalarda, mektep açılması için yapılan ruhsat başvurularına, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. Maddesine göre, valilerin izin vereceği bildirilmiştir. Bağdat Valiliği ise yapılan ruhsat başvurusuna; bu tür ruhsatların Dersaadet'ten alınabileceği şeklinde cevap vermiştir. Valilik böyle yaparak muhtemelen İngiliz Protestan mektebinin açılmasını engellemek veya geciktirmek istemiştir.⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin Ecnebi Mekteplere Karşı Mücadele Politikaları

Yabancılar tarafından tesis edilmiş olan okulların faaliyetleri konusunda Osmanlı Devleti'nin rahatsızlığı günden güne artmıştır. Bu nedenle Osmanlı makamları denetimsiz, izinsiz ve mesnetsiz bir biçimde çoğalıp yaygınlaşan bu kurumları kayıt altına alıp kanun dairesinde tutmayı ve denetlemeyi amaçlamıştır.⁷¹ Eğitim hayatını düzenlemek ve

⁶⁹ BOA, BEO, 218-163470, Tarih: H.07.07.1321.

⁷⁰ BOA, MF.MKT., 256-52, L 4, 6, 8, Tarih: H.18.10.1312.

⁷¹ Haydaroglu, "agm", s. 152.

kontrol altında tutmak için 17 Mart 1857 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti teşkil edilmiştir. 1863 tarihli Gümrük Nizamnamesinde de Osmanlı Devleti'nin ecnebi mektepleri kontrol altına alma çabalarına rastlanır. Bu konuda daha kapsamlı bir teşebbüs, 22 Şubat 1867'de Fransız Hükümetinin eğitim alanında Osmanlı Devleti'ne sunduğu reform projesinin kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu reform projesinin kabulüyle Osmanlı eğitim hayatı Fransız eğitim modeline göre yeniden şekillendirilmiştir.⁷² Bu konuda bazı yasal düzenlemelere gidilmiş ve 1869 yılında "*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*" adıyla bir yasa hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Osmanlı Devleti, yeni Maarif Nizamnamesiyle sadece resmî ve geleneksel Osmanlı mekteplerini değil azınlık ve yabancı mekteplerini de denetlemeye ve yasal bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Söz konusu nizamname, ecnebi mektepler konusunda çeşitli yaptırımları da öngören ayrıntılı ve kapsamlı maddeler içermektedir. Bu anlamda ruhsat maddesi önem kazanmış ve daha önce açılmış ya da nizamnamenin ilanından sonra açılacak olan bütün okulların faaliyetlerini yürütebilmeleri ruhsat alınması şartına bağlanmıştır. Söz konusu nizamnameyle bir ecnebi veya gayrimüslim mektebinin ruhsat alabilmesi de bu mekteplerin İslam mahallelerinde olmaması kuralına bağlanmıştır.⁷³

Ecnebi mekteplerin gün geçtikçe Osmanlı devlet ve toplumu için daha tehlikeli hale gelmesi bu konuda gerek Müslüman gerekse gayrimüslim kimseler tarafından çeşitli incelemeler yapılması ve bunların bir rapor haline getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu raporlardan en çok öne çıkanlar;

- 1889 tarihli Mehmet Rifat Paşa'nın raporu
- 1891 ve 1894 tarihli Ahmet Zühtü Paşa'nın raporları
- 1892 tarihli Ermeni tebaasından Mihran Boyacıyan'ın raporu
- 1898 tarihli Ahmet Şakir Paşa'nın raporudur.⁷⁴

Mehmet Rifat Paşa 1889 yılında yazdığı raporla hem gayrimüslim mekteplerine hem de yabancılar tarafından açılmış olan mekteplere değinmiştir. Mehmet Rifat Paşa raporunda, ecnebi mekteplerin Osmanlı

⁷² Polat, "agm", s.775.

⁷³ Haydaroğlu, "agm", s. 152-153.

⁷⁴ Hakan Özdemir, "Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900), *Tarih Okulu*, Sonbahar-Kış 2012, Sayı 13, s.132.

devlet ve toplumu üzerindeki ifsat edici faaliyetlerinin uzun yıllardır bilindiğini ifade eder. Paşa, Maarif Nizamnamesinin ecnebi mekteplerin Osmanlı devlet ve toplumu aleyhindeki faaliyetlerini önlemek için hazırlandığını ancak uygulanmasının zamana bırakıldığını ve yabancıların da nizamnamenin gereklerini yerine getirmediklerini belirtir. Paşa bu konuda Maarif Nezaretinin gerekli tedbirleri almadığı düşüncesindedir.⁷⁵

Ecnebi mektepler konusunda, Osmanlı vatandaşı olup Kudüs Mutasarrıflığında memur olarak görev yapan ve aslen Ermeni olan Mihran Boyacıyan da bir rapor hazırlamıştır. 1892 yılında hazırlamış olan rapor bu konuda önemli bir örnektir. Sözü edilen raporda ecnebi mekteplerin tehlikelerinden bahsedilmiş ve alınması gereken önlemler üzerinde durulmuştur.⁷⁶

1894 yılında Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın hazırladığı raporda ise idadi ve rüştiye düzeyindeki Cizvit mekteplerinin geniş Osmanlı coğrafyasının dört bir yanını bir ağ gibi nasıl sardığı, politikaları, kuruluş şekilleri ve öğrenci sayıları gibi hususlar tek tek anlatılmıştır. Bu okulların devlet açısından özellikle gayrimüslim tebaa üzerinde olumsuz etkileri olduğu fakat Osmanlı maarif teşkilatının bu mesele hakkında son derece müsamahakâr davrandığı başka bir ifadeyle duyarsız olduğu dile getirilmiştir.⁷⁷

1898 yılında bir rapor hazırlayan Ahmet Şakir Paşa, II. Abdülhamit tarafından ıslahat projelerinin uygulanması ve teftişi için görevlendirilmiştir. Eğitim konusunda da önerilerde bulunan Şakir Paşa, ecnebi mekteplerle mücadele edilebilmesi için yeni ve modern tarzda sanayii ve ibtidai mekteplerinin kurularak yaygınlaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca okullarda görev yapacak olan öğretmenlere tatmin edici ücretler verilmesini ve öğretmenlik yapacak kimselerin modern usullere göre eğitimden geçirilmelerini tavsiye etmiştir.⁷⁸

II. Abdülhamit döneminde özellikle ilköğretim düzeyindeki mekteplerde okutulan kitaplar Maarif Nezareti tarafından çok sıkı

⁷⁵ Özdemir, "agm", s.133.

⁷⁶ Haydaroğlu, "agm", s.155.

⁷⁷ Atilla Çetin, "agm", s. 189.

⁷⁸ Ali Karaca, "Şakir Paşa (1838-1899)", *Türk Maarif Ansiklopedisi*, s. 512. (<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/uploads/matter/files/sakir-pasa-677ce38b68a14.pdf>)

kontrol edilmiş ve kitapların dışına çıkılmaması istenmiştir. Bu sayede gayrimüslim cemaatlere ait okullarda ve ecnebi mekteplerde okutulan kitaplardaki zararlı içerikler önlenmeye çalışılmıştır. Fakat bütün tedbirlere rağmen ecnebi mekteplerde Osmanlı tebaası Müslüman ve gayrimüslim çocuklara yönelik zararlı girişimler devam etmiştir. Bu faaliyetleri yönlendiren ve destekleyen kişilerden biri ve aynı zamanda Kudüs'te görev yapan İngiliz "*Jerusalem Illustration*" gazetesi yazarı Liz isimli kişi, Osmanlı topraklarında bulunan ecnebi mektepleri ziyaret ederek İslam dini ve Osmanlı Devleti aleyhine fikirler yaymaya çalışmıştır. Dönemin Maarif Müdürlüğü, bu ve benzeri kişilerin ecnebi mekteplere yaklaştırılmaması yönünde talimat vermiştir.⁷⁹

Ancak Osmanlı Devleti tarafından ecnebi mekteplerin denetimi ve sınırlandırılması konusunda alınan önlemlere rağmen yabancılar hâkim oldukları okullarda kendilerine ait ders kitaplarını okutmaya, okulları denetlemeye gelen müfettişleri okullara sokmamaya ve Türkler aleyhinde telkinlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin, ecnebi mektepleri denetleme çabalarının yetersiz kaldığını göstermektedir.⁸⁰ Bu sayede ecnebi mektepler Osmanlı topraklarında rahatça faaliyet göstermişler ve yaygınlaşma imkânı bulmuşlardır. Öyle ki Manastır Vilayetine bağlı Kesriye'de Bulgar ahaliden kimse olmamasına rağmen Bulgarlar okul açmak istemişlerdir. Yine Kudüs'te, Protestan İngiliz 232 kişi olmasına karşılık okullarda 339 öğrenci bulunduğu ve mevcut 6 okula yedincisinin eklendiği görülür. Osmanlı Devleti her ne kadar bu gidişi engellemek istediye de denetim mekanizmasını gerektiği şekilde işletememiş ve yabancı devletlerin diplomatik baskılarının da etkisiyle ecnebi mekteplere hâkim olamamıştır. Ayrıca zaman zaman diplomatik baskıların kritik seviyelere ulaştığı da görülmüştür. Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre Osmanlı Devleti'nin okullarda okutulacak olan kitapları denetlemek istemesi yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne nota vermesine kadar gitmiştir. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, hatta Osmanlı topraklarında okulu bile bulunmayan Hollanda ve Belçika'nın da Osmanlı Devleti'nin denetleme girişimine notayla karşılık vermesi meselenin

⁷⁹Polat, "agm", s. 780.

⁸⁰Brahim Caner Türk, "Ecnebi Okullar ve Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetlerine Dair Bir Rapor", *Türk Yurdu*, Cilt 32, Sayı 298, Haziran 2012, s. 31.

boyutlarını ortaya koyar niteliktedir. Gerek kitapların kontrol edilmesi gerekse okullarda Müslüman ya da gayrimüslim Osmanlı çocuklarının okutulmaması konusundaki denetleme faaliyetlerinin yeterince uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Kurallara uymayan ve zararlı faaliyetlerde bulunan okulların kapatılacağı yönündeki kararlar da tam olarak uygulanmamıştır. Bu durum ecnebi mekteplerin hızla yayılması ve kontrolden çıkması sonucunu doğurmuştur.⁸¹

Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra Osmanlı resmî mekteplerinin sayı ve kalite açısından yetersiz olması, yabancıların bu fırsattan yararlanarak Osmanlı topraklarının özellikle stratejik şehir ve bölgelerinde sayısız mektep açmaları sonucunu doğurmuştur. Örneğin İşkodra'da Avusturya tarafından açılan mektepler mevcut olup Hristiyan çocuklarının bu mekteplere yoğun bir ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bölgede Hristiyan çocuklarına uygun eğitim verecek Osmanlı mekteplerinin sınırlı oluşunun bu ilgiye yol açtığı görüşü hakimdir. Ancak İşkodra'da çocukların gerek İtalyan gerekse Avusturya mekteplerine devamlarının ileride büyük mahzurlar doğuracağından endişe edilmiştir. Bu nedenle çocukların ecnebi mekteplere gitmelerini önlemek amacıyla İtalya ve Avusturya Sefaretleriyle görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca gerek Müslüman gerekse gayrimüslim Osmanlı çocuklarının devam edebileceği Osmanlı resmî mekteplerinin sayı ve nitelik olarak geliştirilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır.⁸² Ayrıca Cebel-i Bereket, Adana ve Mersin civarında olduğu gibi Osmanlı ülkesinin genelinde ecnebi mekteplerle mücadele etmek için uygun yerlerde erkek ve kız mektepleri arttırılmaya böylece Müslüman ya da gayrimüslim çocukların ecnebi mekteplere yönelmesi engellenmeye çalışılmıştır.⁸³

Osmanlı çocuklarının ecnebi mekteplere yönelmesinde çok önemli bir faktör olan yabancı lisan öğrenme ihtiyacı da Osmanlı makamları tarafından dikkate alınmıştır. Bu bağlamda resmî Osmanlı mekteplerinde de lisan eğitimi verilmesi yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Örneğin Osmanlı Rüştiyelerinde yabancı dillerin, özellikle Fransızca ve İtalyancanın öğretilmesi, çocukların resmî Osmanlı mekteplerine yönelmesini sağlayabilecek bir yol olarak görülmüştür. Aynı zamanda

⁸¹ Haydaroğlu, "agm", s. 153,155.

⁸² BOA, A}MKT. MHM., 679-5, Tarih: H. 04.04.1314.

⁸³ BOA, A} MKT.MHM, 700-5, L. 2, Tarih: H.03.06.1311.

Osmanlı tebaası çocukların ecnebi mekteplere devamlarının önlenmesi için ortaokul seviyesindeki rüştiyelerin yanı sıra rüştiyeden sonra devam edilebilecek olan lise seviyesinde idadi mekteplerin açılarak bir Fransızca muallimi görevlendirilmesi gerekli görülmüştür.⁸⁴ Ticari sahada da ahalinin yabancı lisanlara olan ihtiyacı görülmüş ve bu ihtiyacın ecnebi mektepler yerine resmî Osmanlı mekteplerinde ya da gayrimüslimlerin kendi cemaat mekteplerinde karşılanması yoluna gidilmiştir.

Ecnebi mekteplere rağbeti azaltmak için resmî Osmanlı mekteplerindeki derslerin ve müfredatlarının ihtiyaca göre güncellenmesi de gündeme gelmiştir. Örneğin Selanik'te bulunan Terakki ve Fezziye mekteplerinin programlarına *Ticaret Hukuku, Kavaid-i İktisadiye, Muhaberat-ı Ticariye, Usul-i Defteri ve Muhasebat* gibi derslerin konulması halinde gençlerin ecnebi mektepleri tercih etmeyebilecekleri düşünülmüştür.⁸⁵ Ayrıca Suriye, Beyrut, Halep, Aydın, Hüdavendigâr, Diyarbakır, Mamuretü'l-Aziz, Adana, Sivas, Edirne, Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya Vilayetlerinde Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı çocuklarının karma eğitim alacağı ve ortak amaçlar etrafında birleşebilecekleri ibtidai ve rüştiye mektepleri açılması tavsiye edilmiştir. Fakat ekonomik nedenlerden dolayı bu konuda mühim bir ilerleme sağlanamamıştır.⁸⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde yabancılar tarafından tesis edilen ve yabancı devletlerden büyük miktarlarda maddi destek alan ecnebi mektepler, 19. yüzyılın başından itibaren hızla yaygınlaşmıştır. Böylece Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya gibi ülkeler yoğun bir şekilde Osmanlı eğitim hayatına dahil olmaya başlamışlardır.

Konuyla ilgili arşiv belgeleri ve literatür, yabancıların Osmanlı topraklarındaki eğitim faaliyetlerinin belli bir hedefe yönelik planlı faaliyetler olduğunu ortaya koymaktadır. Açılmış olan okullar rastgele veya ihtiyaçlar gözetilerek değil, yabancılar tarafından önemli ve stratejik olduğu düşünülen yerlerde açılmıştır. Bu nedenle yabancı bir devlet, kendi vatandaşı bulunmadığı halde, herhangi bir Osmanlı

⁸⁴ BOA, MF.MKT., 186-85, L1, L2, Tarih: H.29.04.1311.

⁸⁵ Zengin, "agm", s. 632.

⁸⁶ Salih Zeki Zengin, s. 643.

şehrinde okul açabilmiştir. Bu da aslında açılmış olan ecnebi mekteplerin yabancı devlet tebaasından ziyade Osmanlı tebaasına mensup çocukları hedef aldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yabancıların gerek Müslüman gerekse gayrimüslim Osmanlı çocuklarını kendi okullarına çekme konusunda gayretli oldukları görülür. Yabancıların, Müslümanlarla kıyaslandığında, gayrimüslimlerle temas kurmalarının ve onların çocuklarını kendi okullarına çekebilmelerinin daha kolay olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden gayrimüslim çocukların ecnebi mekteplerden sakındırılmasında yalnız Osmanlı resmî makamları değil gayrimüslimlerin ruhani reisleri de önemli bir faktör olmuştur. Onların ecnebi mekteplere giden çocukları ve ailelerini Kiliseden tard etmeye kadar varan tepkileri arşiv belgelerine de yansımıştır. Bu tepki ecnebi mektep faaliyetlerinin, Osmanlı gayrimüslimlerinin dini önderleri tarafından da kabul edilmediğini ve bu konuda önleyici tedbirler almaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Fakat Osmanlı makamlarının, gayrimüslim çocukların ecnebi mekteplere devamdan menedilmelerini, gayrimüslimlerin kendi ruhani reisleri aracılığıyla sağlamaya çalışması ecnebi mekteplerle mücadelenin etkisini azaltan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı makamlarının bu tutumu, konunun adeta ikinci plana düşmesine yol açmıştır. Ulusçuluk akımlarının yaygınlaştığı ve ayrılıkçı hareketlerin başladığı bir döneme rastlayan ecnebi mekteplerin faaliyetleri, gayrimüslim Osmanlı çocuklarının zihinlerinde Osmanlı devlet ve toplumuna karşı düşmanca ve ayrılıkçı tohumlar ekmıştır.

Konuyla ilgili bilgi, belge ve raporlar, ecnebi mekteplerin Osmanlı devlet ve toplumuyla ilgili kötü niyet ve hedeflerinin geç anlaşıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Niyetleri anlaşıldığında ise ecnebi mekteplerle mücadelede geç kalındığı görülür. Ecnebi mektepleri kontrol altına almak ve denetlemek için çıkartılan nizamnamelerin bile tam olarak uygulanamaması, nizamnamelerin uygulanmasının zamana bırakılması gibi tutumlar Maarif Nezareti'nin bu konuda gerekli tedbirleri almadığını ya da alınan tedbirleri hayata geçiremediğini göstermektedir. Bu durum ecnebi mekteplerin, dolayısıyla yabancıların, Osmanlı çocukları üzerinde nüfuz kazanmasına yol açmıştır.

Ecnebi mektepler kendi devletleri tarafından sağlanan destekler sayesinde sürekli olarak yaygınlaşmıştır. Maddi imkânlarının geniş

olmasının sağladığı avantajlarla eğitim öğretim alanında daha modern ve nitelikli kurumlar haline gelmişlerdir. Buna karşılık zaten sayıca az ve donanım olarak yetersiz olan Osmanlı resmî mektepleri ecnebi mekteplerle rekabet edemez hale gelmiştir. Osmanlı makamları ecnebi mekteplerle mücadele etmeye çalışsa da karşısına hep ekonomik zorluklar çıkmıştır. Ecnebi mektep çalışanları bu fırsattan yararlanarak Osmanlı resmî mektepleri aleyhine propagandalara bile girişmişlerdir. Yabancılar, kendi okullarının modern ve kaliteli okullar olduğu, bu okullardan mezun olanların en iyi iş, mevki ve imkânlar kavuştukları algısını yerleştirmişlerdir. Bu algı zengin kesim bir yana devlet görevlilerinin bile çocuklarını ecnebi mekteplerde okutmak istemeleri sonucunu doğurmuştur. Bu okullara yönelik olarak Osmanlı makamları tarafından yapılan tüm uyarı, sınırlama ve denetlemelere rağmen aslında Osmanlı tebaasından ısrarlı bir şekilde bu kurumlara talep geldiği anlaşılmaktadır. Osmanlı topraklarında ecnebi mekteplerin bu kadar yaygınlaşabilmesinin ve etkili olabilmesinin en mühim sebeplerinden birinin de bu talepler olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplumunda bir ihtiyaç haline gelen yabancı lisan öğrenme konusu da yabancılar tarafından okullarına öğrenci çekmek için fırsata çevrilmiştir. En iyi yabancı dil eğitiminin ecnebi mektepler tarafından verildiği yönünde ortaya çıkan ön kabul, Osmanlı çocuklarının buralara yönelmesinde etkili bir sebep teşkil etmiştir. Fakat Osmanlı tebaası Müslüman ya da gayrimüslim çocukların bu mekteplerde ne derece yabancı dil öğrenebildikleri bir soru işaretidir. Bunun yanı sıra öğrendikleri yabancı dil bilgisini iş hayatında ve günlük yaşamda ne kadar avantaj haline getirebildikleri ve bundan ne derece faydalanabildikleri de tartışmaya açıktır.

Ecnebi mekteplerin diplomatik yönünün bulunması meseleyi Osmanlı Devleti açısından daha da zor hale getirmiştir. Bu konuda ele alınmış olan bilgi ve belgelerde, Osmanlı Devleti'nin ecnebi mektepleri ve faaliyetlerini önleme çabasının yabancı devletler tarafından hızlı bir şekilde diplomatik kriz haline getirildiği görülür. Burada dikkat çeken husus, ecnebi mektepler konusunda Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinin birlik içinde olmaları ve benzer davranışlar sergilemeleridir. Öyle ki Osmanlı makamlarının belli bir hukuk çerçevesinde yürüttüğü önleme çalışmaları, Osmanlı topraklarında

okulu bulunmayan ülkeler tarafından bile diplomatik krize dönüştürülmüş ve Osmanlı Devleti yalnızlaştırılmıştır. Diplomatik baskılar nedeniyle Osmanlı makamları, ecnebi mekteplerin denetlenmesi, sınırlandırılması veya kapatılması konularında yabancı devletlerle ilişkilerin bozulmaması ve siyaseten bir sıkıntıya yol açılmaması kaygısıyla hareket etmiştir. Ecnebi mektepler nedeniyle siyaseten bir sıkıntı yaşama korku ve kaygısının, Osmanlı devlet ve toplumu için telafi edilemez sonuçlar doğurduğu söylenmelidir. Öyle ki Osmanlı makamlarının bu tür kaygı ve korkularından yararlanan yabancı devletler ve onlar adına hareket eden ecnebi mektepler, Osmanlı tebaasının hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaası üzerinde etkili olmuşlardır.

Gayrimüslim çocuklar ecnebi mekteplerde kendi mezhepleriyle ilgili olarak bazı teşvik ve yönlendirmelere de maruz kalmışlardır. Böylece ilgili yabancı devletler, Osmanlı topraklarında kendi mezheplerini genişletmeyi ve Osmanlı iç işlerine müdahale etmeyi ümit etmiştir. Bunun yanında ecnebi mekteplerdeki gizli telkin, yönlendirme ve kışkırtmalar, Yusuf e'n-Nebhanî'nin de dediği gibi, gayrimüslim Osmanlı çocuklarının tamamen inançsız hale gelmeleriyle sonuçlanabilmektedir.

Ecnebi mekteplerde eğitim gören gayrimüslim Osmanlı çocuklarına, yabancıların üstün ve başarılı olduğu duygusu aşılanmıştır. Yabancılar, Osmanlı topraklarında, Osmanlı çocuklarının zihinlerini zehirlemek suretiyle amaçlarına ulaşmak istemişlerdir. Bu yolla Osmanlı düşmanı seçkin bir zümre olarak yetiştirilmiş olan gayrimüslim Osmanlı çocukları yine düşmanı oldukları Devletin üst düzey makamlarında görevler alabilmişlerdir. Bu anlamda ecnebi mektepler, Osmanlı düşmanı bir elit oluşturmak hususunda başarılı olmuşlar ve bir tür zihniyet dönüşümünü tamamlamışlardır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A] MKT.MHM, 700-5, L. 2, Tarih: H.03.06.1311.

BOA, A} MKT.MHM., 612-13, L7, Tarih: H.29.04.1321.

BOA, A}MKT. MHM., 679-5, Tarih: H. 04.04.1314.

BOA, BEO, 218-163470, Tarih: H.07.07.1321.

- BOA, BEO, 2378-178290, Tarih: H.14.05.1322.
 BOA, BEO, 2426-181878, L 1, Tarih: H.01.08.1322.
 BOA, BEO, 2441-183012, L 1, Tarih: H.23.08.1322.
 BOA, BEO, 2908-218034, Tarih: H.23.07.1324.
 BOA, BEO, 2957-221729, Tarih: H.20.10.1324
 BOA, BEO, 2993-179416, Tarih: H.07.06.1322.
 BOA, BEO, 3179-238357, Tarih: H.30.09.1325.
 BOA, BEO, 3182-238598, Tarih: H.03.10.1325.
 BOA, BEO, 3205-240351, Tarih: H.05.11.1325.
 BOA, DH.İD., 154-10., Tarih: H.14.05.1332.
 BOA, DH.İD., 117-73, L 3, 5, Tarih: H.08.07.1330.
 BOA, DH.MKT, 1897-29, H.01.05.1309.
 BOA, DH.MKT, 2363-40, Tarih: H.22.02.1318.
 BOA, DH.MKT., 1797-94, Tarih: H.24.05.1308.
 BOA, DH.MKT., 1808-23, Tarih: H.02.07.1308.
 BOA, DH.MKT., 2076-62, Tarih: H.04.02.1314.
 BOA, DH.ŞFR., 218-33, Tarih: R.19.09.1313.
 BOA, DH.ŞFR., 254-73, Tarih: R.30.09.1316.
 BOA, DH.TMIK.M., 95-42, Tarih: H.21.06.1318.
 BOA, HR.TH., 354-100-0, Tarih: ?.
 BOA, İ.HUS., 56-69, Tarih: H.18.04.1315.
 BOA, İ.HUS., 102-20, Tarih: H.05.11.1320.
 BOA, MF.İBT., 413-38, L5, Tarih: H.01.03.1331.
 BOA, MF.MKT., 186-85, L1, L2, Tarih: H.29.04.1311.
 BOA, MF.MKT., 256-52, L 4, 6, 8, Tarih: H.18.10.1312.
 BOA, MF.MKT., 748-53, Tarih: H.20.08.1321.
 BOA, MF.MKT., 968-79, L1, L4, L5, Tarih: H.02.11.1329.
 BOA, Y.MTV, 76-25, Tarih: H.05.09.1310.
 BOA, Y.PRK.TKM., 14-43, L 3, Tarih: H.15.06.1306.
 BOA, YPRK. BŞK, 60-24, Tarih: H.04.04.1317.
 BOA, YA.HUS., 201-65, Tarih: H.16.07.1304.
 BOA, YEE, 5-128, Tarih: H.01.04.1317.

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 16-18.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Çetin, Atilla, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10-11, Yıl 2011, s.189-219.

Esen, Ebru, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2017, Özel Sayı, s.87-102.

Eş-Şeyh Yusuf bin İsmail en-Nebhânî, *İrşadü'l hayârâ fî Tahzîri'l-Müslimîn min Medârisi'n-Nasara*, Matbaa-i Hamidiye, Mısır-Kahire, H.1322.

Fayda, Mustafa, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul 2013, s.438-440.

Gökçe, Feyyat – Oğuz, Nilüfer, "Minority and Foreign Schools on the Ottoman Education System", *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C.1, Sayı 1, Yıl 2010, s. 41-57.

Güzey, Ahmet Rifat, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık ve Yabancı Okullar ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Tanzimat Sonrası Eğitim", *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, Sayı 44, Şubat 2020, s.124-144.

Güzey, Ahmet Rifat, "Osmanlı Devleti'nde Yabancılar ve Okullaşma Çabaları", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 6, Sayı 16, Yıl 2017, s. 69-89.

Haydaroğlu, İlknur, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 39, Yıl 2006, s.149-160.

Karaca, Ali, "Şakir Paşa (1838-1899)", *Türk Maarif Ansiklopedisi*, s. 512. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/uploads/matter/files/sakir-pasa-677ce38b68a14.pdf>

Mutlu, Şamil, "Beyrut Vilayetinde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji", *Tarih Dergisi*, Sayı 46 (2007), İstanbul 2009, s.107-128.

Özdemir, Hakan, "Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900)", *Tarih Okulu*, Sonbahar-Kış 2012, Sayı 13, s.115-148.

Özel, Ahmet, "Gayrimüslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Cilt 13, İstanbul 1996, s. 418-427.

Özerverli, M. Sait, "Nebhânî, Yûsup b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 471-472.

Polat, Habibe, "1869 Maarif Nizamnamesi'ne Göre Osmanlı Devleti'nin Azınlık ve Yabancı Okulları Denetim Altına Alma Girişimleri", *Asia Minor Studies*, Cilt 9, Sayı 2, Yıl 2021, s.775-785.

Polat, İlknur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme, Belleten, C.52, Yıl 1988, Sayı 52, s.627-652.

Topçu, Filiz, *Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi ile Yabancı Okullarının Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC. Beykent Üniversitesi, SBE İşletme Yönetimi ABD, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, İstanbul, 2007.

Türk, İbrahim Caner, "Ecnebi Okullar ve Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetlerine Dair Bir Rapor", *Türk Yurdu*, Cilt 32, Sayı 298, Haziran 2012, s.29-35.

Uyanık, Ercan, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2017 (Bahar), Sayı 14, s.1-29.

Zengin, Salih Zeki, "II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri", *Bellefen*, Cilt 71, Sayı 261, Yıl 2007, s.613-652.

Extended Abstract

Private schools, which could be opened by both Muslim and non-Muslim Ottoman citizens as well as citizens of foreign states, became widespread throughout the 19th century. The private schools that will be discussed in this study are the schools opened and operated by missionary organizations under the auspices of foreign states, rather than the private schools belonging to non-Muslims or Muslims who were Ottoman subjects. "Foreign Schools" were schools that initially originated in Ottoman lands as schools for non-Muslim communities and eventually came under the protection of foreign states or were directly established by them. These schools were classified as "private schools" in the 1869 General Education Regulation. Accordingly, "foreign schools" were educational institutions classified as private schools and could be established by Ottoman subjects or foreigners, regardless of their Turkish origin, as regulated by Articles 123-130 of the Education Regulation. The Ottoman Empire's inability to properly care for public schools due to economic reasons led to a further decline in quality. Conversely, the establishment of numerous, well-equipped, modern educational institutions by foreigners, using resources provided by their own states, encouraged both Muslim and non-Muslim children to attend these schools.

Foreign powers, and the missionaries and various officials operating on their behalf in Ottoman territory, sought to reach all Ottoman subjects, Muslim and non-Muslim alike, influencing them to change their religion and sect, and poisoning their minds to eliminate their loyalty to the Ottoman Empire. In this regard, it is clear that they had goals and plans for the children of both Muslim and non-Muslim families.

What is clear here is that it was easier for them to approach non-Muslims and instill in them political and subversive ideas against the Ottoman Empire, and they quickly reaped the rewards. This study will examine, in light of archival documents, the policies and activities implemented by the Ottoman Empire to prevent non-Muslim children from attending foreign schools. Non-Muslim Ottoman citizens had the same rights as Muslims, with the exception of personal, family, and inheritance laws.

After the conquest of Istanbul, classes were permitted to be opened in churches within the Ottoman Empire solely for the purpose of training clergy. This permission was gradually expanded by non-Muslim minorities, who began to open schools and provide education in independent buildings. The patronage of minority schools by foreigners brought the issue to a new level, giving rise to the concept of foreign schools. While schools established by foreigners were initially organized as institutions affiliated with churches, over

time, embassies also began to open schools. These embassy schools eventually outgrew their original purpose and began to become foreign state schools. Thus, a concept and understanding of foreign schools emerged that transcended community schools and embassy schools. Countries such as England, France, Italy, the United States, and Russia, taking advantage of the Ottoman Empire's environment, influenced non-Muslim schools and, later, opened their own schools.

Until the 18th century, foreign schools in Ottoman lands were exclusively for Catholics. Roman Catholics in Istanbul, taking advantage of the opportunities and privileges provided by the capitulations, requested priests from the Pope to educate their children. The priests sent to Istanbul settled in the Saint Banoit Monastery on November 8, 1583, and within 10 days, they established the first foreign school in Ottoman lands. In 1626, a school was opened by a three-person Capucin missionary delegation that came to Istanbul. King Louis XIII of France supported the activities of the Capucin missionaries in 1637 and donated a house next to the French Embassy to them. French governments took advantage of the missionaries' school activities and provided them with both material and moral support.

Although foreign schools were established in the Ottoman Empire for educational purposes, particularly for the education of citizens of Western countries, they became important elements used in political activities against the Ottoman Empire. Consequently, foreign schools increased in number and became more active in political activities. Operating by utilizing the Ottoman Empire's resources and transforming nearly every place of worship into a center of education, foreign schools had various plans and objectives related to the Ottoman state and society. These aims included teaching Christianity to humanity and encouraging them to embrace Christianity; pursuing their own ambitions over the Ottoman Empire on behalf of their state and dismantling it; seeking industrial raw materials on behalf of Europe and America; laying the groundwork for potential political and economic turmoil in the Ottoman Empire; implementing the ideological framework that would transform the Ottoman Empire into a colony through schools; educating Ottoman children in line with their objectives and creating an elite; and, through all of these, influencing and subordinating Turkish state policy.

The poor condition of national schools in the Ottoman Empire, the prevalence of abuse, and the inadequate level and quality of education made the situation easier for foreign schools. As with other educational activities, regulation and planning should have been implemented first, and then action was taken. However, foreigners were initially granted the right to open schools, and then schools were opened based on this right. When the drawbacks of

these foreign schools became apparent, efforts were made to establish their operating principles and control their activities, but this was unsuccessful.

Among the founding purposes of foreign schools was the provision of non-Muslim children who were Ottoman subjects. Therefore, foreign schools devoted special attention to this issue and played a role in educating non-Muslim children. Although non-Muslims were not legally prohibited from attending official Ottoman schools and knew that the Reform Edict would allow non-Muslim children to attend, they were reluctant to attend official schools. While the encouragement of foreign schools is certainly evident, the inadequacy of official schools in terms of number and quality also influenced non-Muslims' attitudes.

Many prominent non-Muslim figures in the Ottoman Empire studied in foreign schools and held important positions in government. Numerous diplomats and statesmen of Armenian origin studied in foreign schools and held high-level positions, such as legal advisors to the Sublime Porte and Ministers of Foreign Affairs.

As in almost every region of the empire, foreign schools belonging to various states operated extensively in the Balkans, where non-Muslim Ottoman subjects lived in large numbers. Therefore, the Balkans, and particularly Thessaloniki, Monastir, Kosovo, Ioannina, and other cities, were the regions where the influence of the corruption and corruption perpetrated by foreign powers through schools was most clearly and intensely felt. It is understood that the schools opened in the Balkan cities violated the laws and regulations of the Ottoman Empire and operated without licenses or even clandestinely. The most significant reason why foreign schools operated unlicensed and clandestinely was that their activities were detrimental to the Ottoman state and society. While operating with the aim of undermining, weakening, and eliminating the loyalty of non-Muslim subjects to the state, the foreign schools' greatest impact on non-Muslim subjects was to mobilize their nationalist sentiments and incite them against the Ottoman Empire.

In the early 1900s, the attendance of Orthodox children in Italian schools became a significant problem. So much so that the families of Orthodox Greek children who insisted on attending Italian schools began receiving threats from Catholic priests representing these schools. The Ottoman Empire did not believe it was right for children, even non-Muslims, to be sent to foreign schools.

It appears that the Governor of Sivas, Reşit Akif, sent a coded telegram to the Office of the Grand Vizier, addressing the issue of foreign schools. He states that children from Christian families, including Armenians, did not attend

Ottoman schools but attended foreign schools, where their minds were subjected to corruption, poisoning, or in other words, brainwashing. Reşit Akif Bey states that Ottoman schools were open to the education and training of all Ottoman children, but that the schools were unable to fully meet the needs. Therefore, he states that children from non-Muslim families preferred foreign schools, and believes that the inadequacy of Ottoman schools prevented their children from developing any trades or professions. He attributes the prevention of non-Muslim children from attending foreign schools to the increase in the number of Ottoman schools and their improvement in quality in every respect.

Foreign schools were sometimes evaded by the Ottoman Empire's inspection and control, or even opened and operated without any license. For example, within the Aleppo Province, foreigners, especially the French, opened temples and schools without licenses in districts and townships such as Cısr-i Sugur, Bağçeboğazi, and Yakubiye.

In the early 20th century, numerous foreign and non-Muslim schools existed in Beirut, and their number and quality increased rapidly. In contrast, the national and official Ottoman schools in Beirut remained limited in number and quality and failed to advance.

The Ottoman Empire's unease about both the activities of missionaries and the activities of schools established by minorities and foreigners grew daily. Therefore, Ottoman authorities aimed to register, keep within the law, and supervise these institutions, which were proliferating and spreading without control, permission, or justification. The Ministry of Public Education was established on March 17, 1857, to regulate and control educational life and to bring educational institutions under a single umbrella.

During the reign of Abdülhamid II, the Ministry of Public Education strictly monitored the textbooks taught in primary schools, and it was demanded that no deviations from the textbooks were made. This effort also aimed to prevent harmful content from being taught in textbooks taught in schools established by non-Muslim communities, religious communities, and foreigners. The need to learn a foreign language, a crucial factor in Ottoman children's interest in foreign schools, was also taken into consideration by Ottoman authorities. More importantly, taking the warnings into consideration, efforts were made to increase the number of Ottoman public schools and improve their quality, depending on the possibilities.